

Міністерство освіти і науки України
Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти

Пеньора Т.Ю.

**Нестандартні форми самостійної роботи учнів на
уроках української мови та літератури**

Методичний посібник

Ужгород – 2007 р.

Пеньора Т.Ю. *Нестандартні форми самостійної роботи учнів на уроках української мови та літератури: Методичний посібник.* – Ужгород: ЗІППО, 2007.

У навчально-методичному посібнику розглядаються нестандартні форми самостійної роботи учнів на уроках української мови та літератури як засіб розвитку пізнавальної активності і творчого мислення, як одна з форм виховання і становлення особистості учня; прийоми активізації пізнавальної діяльності учнів.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Гнаткович Т.Д., зав. кабінетом суспільно-гуманітарних дисциплін ЗІППО.

Ходанич Л.П., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою.

Схвалено і рекомендовано до друку науково-методичною радою Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (Протокол №__ від “__” лютого 2007 року).

Вступ

Переорієнтація освіти і системи виховання на формування у людей інноваційного типу мислення

Освітнянські аналітики, відстежуючи ті докорінні зміни у світогляді, свідомості й буттєвих основах існування сучасної людини, у принципах побудови й функціонування суспільства, у концептуальних засадах формування нової освітньої програми, усе частіше доходять до висновку, що духовність як складна багатокомпонентна система пов'язана з неосяжним розмаїттям людського й суспільного буття, життєдіяльності особистості.

Трансформаційні процеси в Україні, важливі загальноцивілізаційні тенденції розвитку ставлять нові завдання перед людиною, а отже, і освітою та її науково-методичним забезпеченням.

Вже двадцять п'ятий рік я працюю викладачем української мови та літератури в системі професійно-технічної освіти. За цей час неодноразово мінялися і зміст навчальної програми та матеріалу, і методика навчання. Але незмінною залишалася винятково важлива роль гуманітарних дисциплін у загальному навчально-виховному процесі.

Обираючи нові завдання розбудови освітньої системи, на мою думку, ми маємо відійти від розуміння духовності як широкої поінформованості про культурні реалії минулого й сьогодення, як якісної зорієнтованості особистості в питаннях національної та світової культури й науки, як загальної ерудованості людини. Високий розвиток інтелекту теж не може бути обраний головним критерієм визначення духовної зрілості, духовної сформованості особистості з огляду на ті численні приклади, які показують антилюдяне, цілком бездуховне спрямування інтелекту. Духовність – властивість особистості, яка має підпорядковувати собі всю її життєдіяльність.

Крім того, наше завдання як вчителів – підготувати людину до життя в інноваційному за типом розвитку суспільстві, зробити людину успішною й забезпечити системний прогрес суспільства. Освіта повинна формувати сучасну систему цінностей, орієнтація на яку дасть змогу максимально самореалізуватися, зміцнюючи при цьому гуманістичні засади самого суспільства.

Як зазначено в Концепції розвитку загальної середньої освіти: “Освіта XXI століття – це освіта для людини, її стрижень – розвивальна, культурологічна домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язання проблем, критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни.”

Сучасне навчання повинно бути гуманним та індивідуалізованим. Правильно налаштована діяльність – це така організація навчально-виховного процесу, що реалізується на основі потреб людей в оволодінні навчальними компетентностями і умінні спілкуватись. Основні вимоги до такої організації

полягають у тому, що урок є постійним відкриттям істини, шляхом до пізнання нового, з'ясування закономірностей навколишнього світу.

I. Самостійна робота учнів – засіб розвитку пізнавальної активності і творчого мислення

Нині наша освіта переживає складні часи. Ніколи ще не був учитель такий розгублений як тепер. Виховання історією, правдою, а тільки таке виховання здатне долати роздвоєність свідомості людини, зіткнулося з сучасними реаліями життя. Відсутність належної матеріальної бази через незадовільне фінансування, недостатня кількість підручників, хрестоматійного матеріалу та іншої літератури, втрата в очах учнів соціального престижу знань, багатьох моральних цінностей – все це проблемно позначається на роботі освітніх закладів. Але, рахую, ці труднощі тимчасові. Зате сьогоднішній учитель відчуває себе більш розкутим в організації навчального процесу, ніж це було раніше.

Пріоритетним в літературній освіті є те, що народився й утверджується новий її зміст. По-новому трактуються основні прикмети української духовності, історичні традиції народу. Це дало поштовх для застосування нових технологій. Учителі навчилися позбуватися надмірної заідеологізованості літератури, вивчати літературу як мистецтво слова, забезпечувати національний компонент у змісті освіти, ширше практикувати евристичні методи навчання, добирати для учнів інформацію, що має для них особистісне значення, акцентувати увагу на загальнолюдських цінностях.

У програму з української літератури введені найвизначніші твори нашого письменства, що дають уявлення про його жанрову та стилеву розмаїтість, відкривають широкі можливості для суспільно-політичного, морального і естетичного виховання підростаючого покоління. Але, як і скрізь, і тут своя проблема. Твори для вивчення повинні добиратися з урахуванням принципу “небагато але багато”. Це означає, що добір матеріалу і системи його вивчення повинні будуватися на основі такої стратегії, що дозволяє за короткий час розв’язати багато питань у плані літературної освіти учнів, їхнього виховання, а також розвитку інтересу до літератури.

Величезний об’єм художньої інформації породжує багато труднощів, тобто, чимала кількість імен письменників і їх творів не дозволяє учням заглиблюватися в ці твори, ґрунтовно осмислювати їх, а тому ефект від їх вивчення зовсім малий. Поверхнево вивчені твори швидко стираються з пам’яті і не стають складовою частиною особистості учня. Але є й інша крайність – надто обмежена кількість творів, на матеріалі яких реалізується літературна освіта учнів, не виправдовує себе, бо тоді буде дуже збіднене уявлення учнів про українську літературу, та й навчально-виховні завдання, які стоять перед нами, учителями-словесниками, в цьому випадку, не можуть реалізуватись.

І як би там не було, а наша молодь повинна знати: основні етапи розвитку літератури та найважливіші факти літературного процесу, етапи життєвого і творчого шляху письменників, проблематику та ідейно-тематичну

основу творів, особливості композиції, сюжет, місце і значення кожного твору письменника в літературному процесі даного періоду, оцінку вивчених творів, світове значення рідної літератури.

Учні повинні вміти виявляти здатність доводити свої твердження, власну думку, складати тези й конспекти критичних статей, рецензії, писати усні й письмові твори-роздуми, готувати доповіді або реферати.

“Сьогодні ми стали свідками того, як тисячі людей відійшли від духовних та культурних надбань свого народу, поставили себе у неприродні, несумісні з власною сутністю умови життя, що привело до духовного збідніння, падіння моральних основ, девальвації вічних загальнолюдських цінностей, а це, в свою чергу, відгукується екологічними катастрофами, кризами ідеології, економіки і т. д.” (Є.Пасічник).

Сучасні дослідження засвідчують, що в епоху науково-технічного прогресу значно послаблюється емоційна чутливість. Рятуватися ж від емоційної черствості можна лише шляхом прилучення дітей і підлітків до надбань вітчизняної і світової культури. Не випадково літературу називають підручником життя. На матеріалі художніх творів учні повинні емоційно пережити, глибше зрозуміти, що таке добро і зло, в чому смисл людського життя, щастя, яке місце людини в суспільстві, що таке активна життєва позиція, людська совість, обов’язок, подвиг, честь.

Художні твори сприяють самовихованню, допомагають усвідомити своє місце в суспільстві. І завдання вчителя-словесника – зробити уроки літератури уроками морального прозріння учнів. Бо письменники мають “далеко більше спромоги намалювати всяку картину, вивернути перед очима людську душу, вирисувати забої серця, бо у маляра тільки є спромоги, що фарби, а в нас – живе людське слово, яким збагнеш найтендітніші почування” – зазначав Панас Мирний.

На уроках літератури, крім специфічних умінь, зумовлених особливостями предмета, учні набувають умінь загальні й інтелектуальні, які формуються в процесі вивчення всіх дисциплін. Це вміння аналізувати, зіставляти факти, виділяти в них істотне, спільне, характерне для багатьох явищ, порівнювати їх, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки, обґрунтовувати, вмотивовувати думку, робити певні висновки та ін. Діапазон їх формування дуже широкий, але одним із складових у навчальному процесі є самостійна робота учнів.

На протязі років йшов пошук досконалих методів навчання української мови та літератури педагогами, психологами узагальнювався певний досвід, пропонувались нові ідеї в дії галузі.

Сучасним учням важко розібратися, правильно оцінити ряд подій виходячи з того потоку інформації (часом досить суперечливої), яка виплескується на нас з боку преси, радіо і телебачення. У зв’язку з цим виникає необхідність вирішення ряду проблем. Однією з таких проблем, яка потребує негайного вирішення є проблема формування в процесі навчання активного, самостійного, творчого мислення школярів. Учнім потрібно допомогти позбутися шаблонного, стереотипного мислення, стандартних

установок, які вбивалися в їхні голови ще з дитинства. Сучасна школа повинна виховувати у школярів здатність до самостійної навчальної діяльності, самостійного здобуття знань.

Даній проблемі присвячено багато посібників, монографій і статей, але часто дане питання розглядається вузько, з позиції якоїсь однієї риси, якості, яка протиставлялась іншим. Одні вчені твердили, що самостійність визначається тільки мислительною діяльністю учнів, другі – тільки мотивами її діяльності, її добровільністю, треті – тільки рисами характеру, поведінки тощо. Але не треба забувати, що діяльність людини багатогранна і тому треба формувати самостійність людини в цілому, у всіх її проявах.

Наше дослідження показало, що в навчанні мови і літератури слід розрізняти:

1) самостійність мислення, яка проявляється при розгляді суті явищ (подій, процесів) і веде до формування переконань; з нею тісно пов'язана і самостійність в використовуванні навичок і вмінь, прийомів розумової праці, методу пізнання;

2) самостійність характеру, поведінка особистості, яка виражається в умінні поступати у відповідності зі своїми поглядами, в тому чи іншому відношенні до оточуючого;

3) самостійність поштовху до діяльності, її мотивів; для неї важливі прояви інтересу, ініціативи, творчості;

4) самостійність в практичній діяльності.

Не треба забувати, що існує принципова різниця між пізнавальною діяльністю: а) при передачі готових знань; б) при формуванні знань на основі самостійної мислительної діяльності учнів.

Для організації самостійної навчальної діяльності необхідно забезпечити її посиленість, доступність і різноманітність, враховуючи при цьому вікові та індивідуальні особливості учнів, дотримуючись дидактичних вимог.

Самостійна робота на уроках української мови та літератури має велике навчальне й виховне значення. Вона може дати бажані наслідки лише тоді, коли вчитель застосовує її у певній системі та послідовності; правильно керує нею; працює в тісному контакті з учителями інших предметів, особливо гуманітарного циклу.

В чому ж полягає суть самостійної роботи? Самостійною є та діяльність, яку учень здійснює без сторонньої прямої допомоги, спираючись на свої знання, мислення, вміння, життєвий досвід, переконання, і яка, через збагачення учня знаннями формує риси самостійності. Самостійна діяльність являє якість процесу пізнання, рису особистості учня і форму організації навчання.

Дані дослідження підтверджують думку про те, що розвиток самостійності в процесі навчальної діяльності включає в себе такі сторони:

- ставлення вчителя до проявів самостійності;
- уміння учнів самостійно планувати свою навчальну роботу;
- уміння виділяти головне і другорядне;

- оцінку учнем труднощів у вивченні матеріалу;
- наявність або відсутність в учня інтересу до матеріалу, який вивчається;
- самостійне застосування засвоєних знань;
- оцінка учнем своєї роботи і її результатів.

Навички і вміння самостійної роботи в учнів формуються не самі по собі, а в результаті спеціально організованих вправ, що органічно включаються у навчальний процес.

Велике значення в цьому відношенні має висока майстерність учителя, його керівництво активною пізнавальною діяльністю учня, логіка педагогічного процесу, створення проблемної ситуації на уроці, правильна і раціональна організація видів самостійної роботи, пов'язаної з подоланням учнями певних труднощів і підведення підсумків виконання і об'єктивна оцінка роботи.

Для того, щоб самостійна робота була ефективною важливо дотримуватись взаємозв'язку різних видів самостійної роботи учнів на уроці та урізноманітнювати їх, повинен існувати взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи.

Я організовую класну роботу так, щоб домашня самостійна робота була її органічним продовженням. Великою мірою робота учнів, хід уроку тісно зв'язані і залежать від якості самостійної роботи учнів удома. Мета домашньої роботи – міцне закріплення вивченого на уроці матеріалу, глибше його осмислення, дальший розвиток набутих учнями умінь і навичок самостійної роботи з текстом підручника, історичними картами, ілюстраціями, схемами. Учні, виконуючи домашнє завдання, привчалися писати прості й розгорнуті плани з окремих питань і тем, складати різні тематичні таблиці, працювати з матеріалами періодичної преси, готувати невеликі повідомлення, реферати на різні теми.

Домашня робота повинна носити творчий характер, будити думку школяра.

Часто учень не засвоює той чи інший матеріал через невміння самостійно виконувати навчальні завдання, зокрема домашні. Дуже важливо навчити учня складати план і тези прочитаного, готувати

Дуже важливо навчити учня працювати з книжкою і в школі, і вдома, виробляти в нього звичку “копатися в книжках”.

Майже у кожного учня є потреба проявити свої творчі нахили, цю потребу він може задовільнити в процесі написання твору, адже процес написання твору є процесом творчого уявлення. Спочатку твір існує як система уявлень про факти, події, які треба певним чином відібрати. Щоб успішно керувати цим процесом, розвивати творчі здібності учнів, необхідно знати їх індивідуально-психологічні особливості, ставлення дітей до навчання, особливості їх знань, умінь і навичок, вольових якостей.

Ще одним з важливих видів самостійної роботи, яка сприяє розвитку логічного мислення, усної й писемної мови, творчості, активності й

самостійності учнів є ведення словника. За весь курс предмету учням доводиться мати справу з великою кількістю слів і виразів, без правильного розуміння яких не можна засвоїти мовного матеріалу.

Для підвищення активності і самостійності на уроках були використані такі форми самостійної словникової роботи:

- 1) самостійне з'ясування значення слова за допомогою словників, енциклопедій, довідників;
- 2) складання усно, а потім письмово оповідань-мініатюр з відомими уже словами і термінами;
- 3) рецензування цих оповідань учнями;
- 4) добір слів і термінів, що стосуються певної теми, розділу;
- 5) різноманітні форми роботи з картками.

Важливою є робота учнів над висновками як по окремому уроку, так і по темі в цілому. Вивчаючи всі факти і події, учні узагальнюють ці факти і складають короткі висновки. Спочатку висновки робляться ними по одному з якихось уроків, потім, коли учні оволодіють певними навичками, складаються висновки – по всій темі.

Як показує досвід, для того, щоб самостійна робота учнів була ефективною потрібно дотримуватись певних умов:

- 1) чіткої, конкретної постановки завдань перед учнями;
- 2) характер завдань і запитань для самостійної роботи та їх складність на різних етапах навчання повинен змінюватись;
- 3) завдання для самостійної роботи мають бути доступними і посильними;
- 4) повинна бути диференціація завдань для самостійної роботи (можна поділити учнів класу на певні групи за рівнем їх знань та умінь);
- 5) повинна дотримуватись систематичність і послідовність застосування самостійної роботи учнів в процесі навчання;
- 6) важливо дотримуватись взаємозв'язку різних видів самостійної роботи учнів на уроці та урізноманітнювати їх;
- 7) повинен існувати взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи.

Експериментальні дослідження підтверджують, що самостійна робота учнів у процесі вивчення предмету є основним засобом виявлення і розвитку в них творчих здібностей і обдарованості, підготовки їх до практичної діяльності. Залежно від підготовленості учнів учитель щоразу повинен сам визначати послідовність і насиченість самостійної роботи, проявити свою творчість та ініціативу. В міру переходу учнів з класу в клас зростає рівень їх знань і пізнавальні можливості. Навчальний процес розкривається все повніше й глибше. У зв'язку з цим і види самостійної роботи поступово ускладнюються, але треба також пам'ятати, що самостійна робота – не самоціль, а один із засобів поліпшення всієї навчально-виховної роботи, підготовки учнів до життя, до практичної діяльності.

II. Навчання самостійності – одна з форм виховання і становлення особистості учня

Ставлення учня до вивчення літератури залежить від того, чи бачить він у ній життєвий смисл, чи співзвучний образ літературного героя його духовному “я”, наскільки вчителю вдалося його особисто зацікавити, актуалізувати потребу поспілкуватися з мистецтвом, увійти у неповторний світ митця; чи зможе учень реалізувати себе як мисляча, здатна самостійно діяти особистістю.

Демократизація педагогічного процесу, вільний вибір форм і методів проведення уроків, відмова від авторитарних методів, інтенсифікація навчання, безперервний пошук і застосування нового, ефективного, гуманізація освіти – все це разом зумовлює мету педагогічної діяльності вчителів-літераторів, в тому числі і моєї, яка зорієнтована на те, що у сучасному надзвичайно динамічному й складному світі для діяльності людини важлива не стільки сума знань (знання старіють, забуваються, бувають неточними; їх можна оперативно отримувати з довідників, енциклопедій, через інформаційну комп’ютерну мережу тощо), скільки вміння самому здобувати знання і ефективно користуватися ними.

Свої уроки я намагаюся будувати так, щоб вони були звернені до душі учня, його почуттів, переживань, щоб на уроках літератури панували відповідна естетична атмосфера, щирість, самостійність учнівських пошуків, колективних переживань, радість відкриття істини.

Основою сучасного уроку є спільна діяльність учителя та учня. Недопустимо, щоб на уроці активно працював лише вчитель, а учні були пасивними спостерігачами. Та самостійна робота учнів дає бажані наслідки лише тоді, коли вчитель добре продумає її, заздалегідь визначить місце в системі методів і прийомів всієї навчальної діяльності, проводитиме постійно, поступово ускладнюючи та урізноманітнюючи форми, розвиваючи творчу ініціативу учнів, виховуючи їх естетичні вподобання.

Залежно від контингенту учнівської групи, застосовую різні види самостійної роботи: пізнавально-пошукового характеру; на пригадування та активізацію раніше засвоєних знань, застосування їх у нових ситуаціях; самоконтроль і самоперевірка; літературні конкурси тощо.

Найбільшій ефективності урокові надає самостійний пошук. Різними способами треба залучати учнів у процес самостійного здобуття знань, формувати в них навички планування такої роботи, її організації і самоконтролю. При цьому дуже важливо, щоб учень бачив кінцеву мету своїх зусиль. Тоді він прагнучиме більше пізнати, глибше проникнути в сутність виучуваного.

Найбільш широкі можливості для самостійної пошукової роботи учнів з літератури, на мою думку, дають уроки, організовані та побудовані у формі бесід. Цей метод найбільше виправдовує себе на уроках позакласного читання.

Позакласне читання завжди було однією з найскладніших ланок у роботі вчителя передусім тому, що воно не входить органічно до шкільної програми.

Рекомендовані для позакласного читання твори не пов'язані ні тематично, ні за будь-якими іншими спільними ознаками і це ще більше ускладнює завдання, поставлені перед учнями і вчителем.

Дехто з учителів відверто заявляє, що бесіди проводити важко, віддача від них майже нульова, позакласне читання малоефективне. До того ж інтерес до книжки, бажання читати у старшокласників значно нижче, ніж нам хотілось би, і примусове спонукання вони сприймають як ще одне ярмо нашої непродуманої педагогіки.

Однак важелі, за допомогою яких можна змінити становище, є. Треба лише позбутися застарілих теорій і врахувати вимоги часу. Проаналізувавши навчальну програму, необхідно підпорядкувати їй бесіди з позакласного читання так, щоб вони опинилися в одному потоці з виучуваними творами, а не були чимось чужорідним у певному періоді літературного процесу. В такому разі програмове і позапрограмове становитиме єдине ціле.

Зрозуміло, що етап підготовки до такого типу уроку досить значний. Саме під час підготовчого періоду намагаюся дати учням найбільше можливостей для самостійного пошуку. Ознайомивши їх із загальними вимогами до навчального матеріалу, пропоную самостійно визначити тему уроку і ті художні твори, які хвилюють їх, спонукають до роздумів і бажання поділитися своєю думкою. Відбувається своєрідний конкурс, на якому кожен учень відстоює свою пропозицію, намагається зацікавити нею, переконати в необхідності розглянути саме її. Все це, звичайно, повинно відбуватися під тактовним керівництвом вчителя, у формі порад, невеликих дискусій. Ми часом забуваємо про те, що учень професійно-технічного навчального закладу уже зробив свій більш-менш самостійний крок у житті – вибір майбутньої професії – і відчуває необхідність певної свободи дій, прийняття самостійних рішень. Яким би не був рівень його знань, це мисляча особистість, і говорити з учнем про життєві та літературні явища треба зацікавлено і з повагою до його думки.

Звичайно, учнівські пропозиції часто не позбавлені вад. Але перебільшувати цю проблему не варто, бо вчитель завжди має можливість виправити помилки, підказати. Головне, щоб учні перейнялися бажанням пошуку істини, і навіть помилкове твердження може стати поштовхом до глибоких думок і сильних почуттів.

Наведу такий приклад із досвіду моєї роботи. По закінченню циклу уроків, на яких вивчалася українська поезія ХХ століття, я запропонувала учням провести бесіду про позакласне читання, під час якої була б розглянута лірика поетів, творчість яких не ввійшла до основної навчальної програми. Насамперед, учні повинні були самостійно визначити тематичне спрямування поетичних творів. Обмежень з мого боку як вчителя практично не було. Тут виявив себе віковий фактор і пов'язані з цим учнівські інтереси – майже одногласно була обрана інтимна лірика, бо проблема кохання – одна з домінуючих у життєвих інтересах молоді.

Із запропонованих тем після короткої дискусії обрали темою уроку вже відомі учням слова П. Тичини: “Десь на дні мого серця заплела дивну казку

любов...” Підбір цитат для обладнання виставки творів українських поетів на дану тематику був теж спрямований на учнівську самостійність у виборі. Тобто учні відчували себе повноцінними учасниками підготовки уроку, з думкою яких рахуються і ні в якій мірі не принижують їх недовірою.

Методи роботи, які я використала під час уроку, сприяли максимальному прояву учнівської самостійності. Бесіда за запитанням: “Які почуття людини, на вашу думку, ми можемо назвати словами “кохання”, “любов”? Чи є між ними різниця?” – містила в собі дискусійні елементи, спонукала учнів до активного мислення, формування особистої думки, сприяла розвитку усного мовлення.

Отримані на попередніх уроках знання учнів я актуалізувала у формі літературного диктанту, колективна перевірка якого дозволила учням самим оцінити свою роботу. Вони пригадували та активізували раніше засвоєні знання, створювався відповідний ліричний настрій, адже хороший урок поезії – як душевна пісня.

Знайомство з новим матеріалом, його осмислення та засвоєння я організувала виключно на самостійній роботі учнів (так намагаюся робити практично на всіх уроках даного типу): декламування напам’ять обраних учнями поезій, усні виступи, відповіді на запитання товаришів. Випереджувальним завданням для цього був самостійний підбір поезій, обґрунтування вибору і коротка розповідь про те, як ця поезія вплинула на учня, підготовка матеріалу для опорного конспекту, яким може скористатися навчальна група.

Безпосередньо на уроці більша частина учнів могла відчути себе в якійсь мірі вчителями, адже їм необхідно було і зацікавити своїм виступом, розповіддю, і переконати, і виробити певні мовні навички. Така самостійна робота допомагає учням глибоко осмислювати прочитане та передавати його в живому точному слові у супроводі відповідної емоційності.

Складається певна система: учень йде від життєвих вражень і особистих почуттів до книжки, до художнього слова, а потім, збагатившись образами і думками, знову повертається до життя, щоб бачити його глибше.

По-різному можна організувати самостійну роботу учнів. Я навела приклад, як це відбувається під час одного уроку, а можливостей для творчої діяльності вчителя в цьому плані надзвичайно багато. Головне, щоб учні осмислили все, що вони вивчають, щоб це не було механічне заучування напам’ять вірша чи “ознайомлення” з сюжетом твору, образами з підручником. Разом із письменником за підтримки вчителя учні повинні досліджувати явища життя, не боятися і не соромитися висловлювати свої особисті думки, виробляти переконання. Активна інтелектуальна праця учнів – це насамперед праця самостійна.

III. Прийоми активізації самостійної пізнавальної діяльності учнів

Сьогодні перед учителем української мови та літератури постає нелегке запитання: як зробити, щоб урок був радісним і цікавим для учнів, щоб розкрив творчий потенціал особистості, поставив у ситуацію морального вибору і прийняття самостійного рішення?

Цього можна досягти лише за умови, коли учитель-словесник знайде шляхи найефективнішого досягнення мети навчання та прийомів оптимізації навчального процесу, змінивши сам підхід до здобуття знань з мови та літератури. Імовірно, що саме інтерактивні технології навчання є нині найефективнішими. Інноваційний підхід забезпечує позитивну мотивацію здобуття знань, активне функціонування інтелектуальних та вольових сфер, дає відчуття потреби у самоосвіті, формує стійкий інтерес до предмета, сприяє розвитку самостійної творчої особистості. Вважаю, що вчитель має перейматися ефективністю власної та учнівської співпраці й шукати складові успішної взаємодії. А проектуючи урок, включаючи в його структуру той чи інший елемент, не забувати ставити собі запитання: “Чи досягну я тієї мети, якої прагну?”

Однотипність уроків знижує учнівську активність, притупляє увагу та інтерес. Нестандартні уроки і нестандартні форми роботи – це не самоціль, а органічний стиль навчання. Нестандартний урок – це передусім творчість педагога, який створює власні нетрадиційні форми роботи, поглиблює та урізноманітнює їх. Для нестандартних уроків характерним є проблемно-пошуковий підхід до навчання. Такі уроки максимально стимулюють творчу активність, самостійність та ініціативу учня, спрямовують на розвиток, підвищені якості знань. З власного досвіду знаю: учні люблять уроки, на яких мають можливість висловити власну думку, будучи впевненими, що до неї прислухаються. Як я вже зазначала, цьому найбільше сприяють уроки зв'язного мовлення, позакласного читання, уроки систематизації та узагальнення знань.

Правила організації такого навчання:

- по можливості до роботи залучаються всі учасники навчального процесу;
- на уроці створюється відповідна атмосфера, визначальними факторами якої є невимушеність, природність, довіра і до певної міри розкутість;
- до уроку може бути дане випереджувальне завдання, розроблені матеріали для творчої роботи;
- клас ділиться на підгрупи за рівнем знань та засвоєння навчального матеріалу;
- учням дається час для роздуму, вибору позиції і обов'язкового словесного озвучування своїх думок;
- на першому плані – потреби учня у пізнанні, самоствердженні, творчості, спілкуванні, самостійності, тобто – самореалізації.

До планування нестандартних уроків для розвитку інноваційного типу мислення учнів теж є певні вимоги:

Мотивація. Чому цей урок важливий? Як він пов'язаний з попереднім і наступним навчальним матеріалом? Які можливості дає для розвитку самостійного, творчого, критичного мислення?

Завдання уроку. Розуміння яких проблем буде досягатися? Які дії учнів передбачено з набутими знаннями чи розумінням проблем?

Передумови. Що учень вже має знати, що повинен уміти робити для того, щоб успішно засвоювати навчальний матеріал, самовдосконалюватися?

Оцінювання. Яких доказів того, що учні дійсно навчаються, буде знайдено?

Групування. Як повинні бути згруповані учні для даного навчального процесу?

Власне урок. Підвести учнів до формування цілей навчання. Яким чином вони будуть досліджувати зміст уроку?

Закінчення. Яких результатів треба досягти на уроці? Наскільки бажаним є остаточне розв'язання проблем?

Нестандартний за усталеними методичними мірками урок вимагає і нестандартних форм роботи не тільки викладача, а й учнів. Під час такого навчання учні розвивають критичне мислення, вчаться вирішувати складні проблеми на основі аналізу обставин та відповідної інформації, зважувати альтернативні погляди, приймати продумані рішення, брати участь у дискусіях.

Для цього на уроках можна використати такі методи:

- 1. Робота в малих групах.** Ролі: спікер (керівник) зачитує завдання групи, організовує порядок виконання, підводить підсумки роботи, визначає доповідача; секретар веде записи; посередник слідкує за часом, заохочує групу до роботи; доповідач чітко висловлює думку групи.
- 2. Займи власну позицію.** Дискусія на суперечливу тему (є дві протилежні думки). Порядок:
 - плакати “згідний, згідна”, “не згідний, не згідна”; на дошці – мета обговорення;
 - учасники стають біля обраного плакату, обґрунтовують свою позицію;
 - після викладу точок зору, можливо, хтось захоче перейти до іншого плаката, обґрунтовуючи причину переходу;
 - всі намагаються довести свою точку зору.
- 3. “Мозковий штурм”.** Заохочувати всіх до висловлювання, не коментувати. Спонукає учнів до розширення висунутої ідеї. Наприкінці обговорити і оцінити ідеї.
- 4. Розігрування ситуації за ролями.** Імітація реальності, можливість діяти “як насправді”.
- 5. “Мікрофон”.** Надання можливості кожному щось швидко сказати по черзі.
- 6. Ділові листи і звернення.** Сформулювати заяву, скаргу, пропозицію, апеляцію, лист.

7. Дискусія. Говорити по черзі, не перебивати, критикувати ідеї, а не особу, поважати всі точки зору.

8. Аналіз ситуації. Слід звернути увагу на основні моменти.

Факти: що відбулося? які факти є важливими? які є другорядними?

Проблеми: в чому полягає конфлікт? яке питання треба вирішити, розв'язуючи ситуацію?

Аргументи.

Рішення: яким буде вирішення ситуації? чому саме таким? якими можуть бути наслідки такого рішення?

9. Проекти. Презентація, міні-лекції, навчальні бесіди.

Як приклади прийомів самооцінювання можна назвати такі:

- 1) метод питань-відповідей;
- 2) виставлення однокласникам оцінок і їх мотивація;
- 3) загальна дискусія з оцінювання заняття: спочатку пропонуються питання про позитивні сторони, потім обговорюються ті моменти, які можна було б замінити;
- 4) заповнення учнями спеціальних форм для спостереження і самооцінювання.

Однією з позитивних сторін застосування методу самооцінки є те, що всі учні можуть отримати оцінку, а також те, що вони починають розуміти труднощі оцінювання і вчать дивитися іншими очима на свою роботу.

IV. Навчально-методичні матеріали

1. Уроки позакласного читання в режимі нестандартних форм самотійної роботи учнів.

Тема уроку: “Десь на дні мого серця заплела дивну казку любов...”
(інтимна лірика поетів ХХ століття)

Мета уроку:

- познайомити учнів з творчістю тих поетів, що не увійшли до основної навчальної програми;
- розвивати навички самотійних пошуків, формування особистих думок і поглядів;
- показати учням красу української лірики про кохання, яка відкриває найпотаємніші куточки душі митця; допомогти їм зрозуміти значення для людини одного з найкращих її почуттів-почуття кохання, яке вимагає душевної чистоти.

Тип уроку: бесіда про позакласне читання.

Методи роботи на уроці: бесіда з елементами дискусії, усні виступи учнів, декламування напам'ять поезій, літературний диктант.

ХІД УРОКУ

1. Організаційна частина.

2. Вступне слово вчителя (виразне читання поезії М. Вороного “Чи зумієш ти?”)

Сьогоднішній наш урок літератури ми назвемо уроком любові і ніжності. Щаслива та людина, якій довелося жити з цими почуттями. Вони, напевно, народжуються не стільки в нашому розумі, скільки в серці. Вони є надбанням нашої духовності.

Любов до дівчини, жінки... Любов до юнака, чоловіка... Це почуття мінливе, для кожного неповторне. Дехто з вас вже, напевно, відчув на собі його перше, несміливе і ще не зовсім зрозуміле дихання. От чи змогли б ви відповісти на запитання: що таке любов? Чи є різниця між словами “любов” і “кохання”? На вашу думку, кохання – це почуття молодості, чи вік на нього не впливає?

3. Коротка бесіда з елементами дискусії (на основі вищенаведених питань).

4. Актуалізація опорних знань учнів.

Українська поезія багата лірикою про кохання. Поети люблять, радіють і страждають, як і всі люди. Свої почуття вони вилили в прекрасних інтимних віршах. З багатьма такими поезіями ми вже знайомі. Тож згадаємо кращі з них, написавши невеликий літературний диктант (учні записують назви поезій та їх авторів; для створення відповідного настрою може тихо звучати музика: підбір мелодій на розсуд вчителя і учнів).

Літературний диктант.

“Ви знаєте, як липа шелестить
У місячні весняні ночі?
Кохана спить, кохана спить,
піді збуді: цілуй їй очі,
кохана спить...
Ви чули ж бо: так липа шелестить.”
(П.Тичина “Ви знаєте...”)

“Гей, поля жовтіють і синіє небо,
Плугатар у полі ледве маячить...
Поцілуй востаннє, обніми востаннє.
Вміє розставатись той, хто вмів любить.”
(Рильський “Яблука допіли...”)
Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходить подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі
І земля убирається зрання...”
(В.Сосюра “Так ніхто не кохав...”)

Наче сон...Я прийшов із туману
і промінням своїм засіяв...
Та на тебе, чужу і кохану,
я б і славу свою проміняв.
Я б забув і образу, і сльози...
Тільки б знову іти через гать,
тільки б слухать твій голос і коси,
твої коси сумні цілувать...”
(В.Сосюра “Коли потяг у даль загуркоче...”)
“Я тебе вимріяв, ніжну й жагучу,
В снах узаконив, пізнав з поцілунку,
Кликну: прийди!- і прийдеш неминуче,
Крикну: рятуй!- і воскресну в рятунку.”
(А.Малишко “Я тебе вимріяв...”)

“Моя любове! Я перед тобою.
Бери мене в свої блаженні сні.
Лиш не зроби слухняною рабою,
Не ошукай і крил не обітни!”
(Л.Костенко “Моя любове!”)

“...Тебе і мене б судила
Не образа, не гнів - любов.
В душі щедро вона б світила,
Оновляла їх знов і знов.
У мою б увірвалася мову,

Щоб сказати в тривожну мить:

-Ненаглядна, злюща, чудова,

Я без тебе не можу жити!..."

(В.Симоненко "Є в коханні і будні, і свята...")

"Я тебе любив, я так любив,

Горе моє, зоре, ладо-знадо,

Що слова од щастя розгубив,

І ніхто довіку їх не знайде .

Вже твоя коса, як у диму,

Лиш мені ти світиш юним станом...

Стала ти дружиною йому,

А мені навів зорею стала!"

(Б.Олійник "Стара пісня на новий мотив")

5. Робота над новим матеріалом

Сьогодні у вас є нагода поділитися один з одним тим, що ви самостійно дізналися про інтимну лірику українських поетів століття, з яким ми щойно попрощалися, століття ХХ. Можливо, у віршах, які будуть зараз звучати, ви зумієте знайти щось близьке для себе, можливо, поради, чи, можливо, застереження. Адже недаремно кажуть, що від любові до ненависті один крок.

Відчуйте себе, хай і ненадовго, вчителями; переконайте у правильності своєї думки, навчіть чомусь новому.

Опорний конспект
(складений за пропозиціями учнів)

Борис Тен
(Микола Хомичевський)
1897-1983

Поет, педагог, перекладач, музикознавець, композитор. Найкраща поетична збірка – "Зоряні сади". Лауреат премії ім. М.Рильського

“Не знаю я , за кого ти молилась,

Чи пом’янула, думкою мене,

Та знаю добре: ти не помилилась

І погляд твій могого не мине”.

(“Твоїх повік відсторонивши ширми...”)

Наталя Лівицька-Холодна
1902 - ?

В 1950 році емігрувала до США, але назавжди залишилася українською поетесою. Авторка збірок “Вогонь і попіл”, “На грані”, “Сім літер”, “Поезії

старі й нові" та інше. Понад 60 років вона у своїх поезіях, наче у щоденнику, нотувала глибину жіночої любові і жіночого розуміння життєвих протиріч.

"Бо ніжність наша є єдина,

А поза нею тільки Бог..."

/"Мені очей звести несила..."/

Ігор Качуровський

1918 - ?

Разом з родиною емігрував за кордон, жив у Австрії, Аргентині, Німеччині. Поет, прозаїк, захистив докторську дисертацію, професор історії літератури. Видав поетичні збірки "Над світлим джерелом", "В далекій гавані" "Пісня про білий парус" та ін.

"Будеш знову не спати всю ніч.

Задрімаєш - вона присниться.

Найдорожче з усіх облич

І найглибшого болю криниця."

/"Пізніх вулиць тривожний сон"/

Микола Луків

1949.

Першу поетичну книжку видав на останньому курсі факультету журналістики Київського університету і 10 років очолює журнал "Дніпро", який називає своєю особливою любов'ю; видав 12 збірок поезій, пише пісні.

Мені з тобою добре як ніколи.

За вікнами осінній дощ шумить.

І коли міг би - зупинив би мить, -

мені з тобою добре як ніколи /"На дачі"/

Олена Теліга

1907 – 1942

Належала до "празької школи". Авторка збірок "Душа на сторожі", "Полум'яні вежі" та ін. Заарештована гестапівцями і розстріляна у Бабиному Яру.

Замкни у моїх долонях

Ненависть свою і гнів!..

А я поцілунком теплим,

М'яким, мов дитячий сміх,

Згашу полум'яне пекло

В очах і думках твоїх

("Вечірня пісня")

Володимир Забаштанський
1940.

У 18 літ втратив руки і очі, та не зламався у цій ситуації, не обізлився. Він пише поезію мужню і людяну, про що свідчать вірші “Гранітна людина”, “Балада про Біду”, “Дитинство”, “Далеч”.

Звісно, щоб я не блукав в темніні
Ще на початку крутої стежини,
Небо всевладно послало мені
Очі і руки моєї дружини.
("Незмінні")

Олекса Різніченко (Різників)
1937.

За “інакомислення” його запроторили до гулагівських таборів. Після звільнення викладав українську мову й літературу. Член Національної спілки письменників України. Автор збірок поезій “Озон”, “Терновий вогонь”, “Наодинці з Богом”. Лауреат премії ім. П.Тичини.

Бо коли любиш, то не тра
і пробачати,
бо ж будеш ти, немов сестра
або як мати.

/“Заклинання”/

Опорний конспект змінюється залежно від того, які поезії обираються учнями.

6. Підсумки уроку.

7. Домашнє завдання.

Твір-роздум (мініатюра за темою уроку).

8) Використана література.

2. Нові підходи до вивчення особи письменника

Тема. Дорога в нікуди.... й у безсмертя (Життя і творчість М.Хвильового)

Мета. Допомогти учням досягнути складну бунтівну особистість М. Хвильового, його непростий життєвий і творчий шлях, визначити роль його в розвитку та становленні української літератури; удосконалювати вміння учнів самостійно робити висновки про особистість митця, аналізувати і синтезувати факти, вчинки, давати оцінку певним явищам; розвивати усне та зв'язне мовлення учнів; сприяти зацікавленню особистістю Миколи Хвильового.

Тип уроку. Вивчення особи письменника.

Методи і прийоми. Художня оповідь, учнівські повідомлення, інсценізація.

Обладнання. Оформлення дошки: в центрі - портрет М. Хвильового, нижче написана тема уроку; епіграфи: «М. Хвильовий - «... основоположник справжньої української прози». О. Білецький;

«Істинно: Хвильовий. Сам хвилюється і нас усіх хвилює, п'янить і непокоїть, дратує, знесилює і полонить». В. Коряк; виставка творів.

I. Вступне слово вчителя (з метою мотивації навчальної діяльності).

Хто це він, цей Микола Хвильовий, який ще не поцінований достойно, не реабілітований, майже не видрукуваний, який довго був затаврований? Складний він і як людина, і як творець.

Микола Хвильовий увійшов у літературу як витончений лірик і агресивний публіцист, захоплений романтик і похмурий скептик, пафосний оспівувач і ядучий сатирик. Він уміє подати кожне слово «як на тарілці», і може бути в словах напрочуд неохайний. І все це - водночас.

Сучасник Миколи Хвильового, спочатку соратник, а потім недруг, літературний критик Володимир Коряк у 1928 р. писав: «Істинно: Хвильовий, хвилюється і нас усіх хвилює, п'янить і непокоїть, дратує, знесилює і полонить. Аскет і фанатик, жорсткий до себе і до інших, хворобливо вразливий і гордий, недоторканий і суворий, а часом - ніжний і сором'язливий, химерник і характерник, залюблений у мовосирійних». Цікава постать, чи не так?

II. Повідомлення теми, мети і завдання уроку.

Багатогранна творчість, незвичайна постать М. Хвильового мали величезне значення в літературному процесі 20-х років, справивши значний вплив на розвиток української літератури, суспільно-політичної думки ХХ ст. Він ішов дорогою життя, що вела в нікуди, а привела у безсмертя.

Отже, запишіть у зошити тему нашого заняття, яка звучатиме так: «Дорога в нікуди... й у безсмертя» (Життя і творчість М. Хвильового).

Епіграфом до уроку я обрала вислови двох сучасників нашого митця: О. Білецького «М. Хвильовий - «...основоположник справжньої нової української прози» та В. Коряка «Істинно: Хвильовий. Сам хвилюється і нас усіх хвилює, п'янить і непокоїть, дратує, знесилює і полонить».

(Епіграфи записані на дошці)

Вони характеризують Хвильового з однієї сторони як особистість, а з іншої - як літературного діяча. В кінці уроку ми спробуємо визначити наскільки вдало, на ваш погляд, підібрано епіграфи.

Метою нашого заняття є досягнути постать Хвильового як складну, бунтівну особистість і визначити його роль в становленні української літератури.

Перш ніж ми розпочнемо роботу, маю вам повідомити, що сьогодні ви будете працювати за таблицею, а в кінці уроку перевіримо ваші записи. Ця таблиця допоможе вам у подальшому вивченні творчості М. Хвильового.

Події, вчинки, враження

Наприклад: автопортрет Талановитий письменник, ніжний М. Хвильового серед сучасників. лірик, улюбленець молоді.

III. Сприйняття учнями нового матеріалу.

Розповідь учителя.

Микола Хвильовий. Його ім'я більше п'ятдесяти років або замовчувалося, або називалося серед найзапекліших ворогів лише тому, що він «безумно любив Україну», смертельно хотів «вивести нашу хохляндію на великий історичний тракт», зруйнувати рабську психологію цієї країни, розбудити українську інтелігенцію та поставити її попереду нації, аби не брела вона манівцями.

Іван Дніпровський називає Миколу Хвильового «геніальним самородком». Із спогадів і роздумів Дніпровського перед нами постає, як живий, один із організаторів літературного процесу, бунтар, полеміст, талановитий письменник, справжній друг, ніжний лірик і улюбленець молоді, невгамовний, невтомний трудівник, який сам хвилювався і хвилював усіх навколо себе.

Це спогади сучасника, очевидця і активного діяча літературного процесу 20-х-початку 30-х років.

Авторитет Хвильового в ті часи був великим. Так, 19 лютого 1925 року газета «Культура і побут» опублікували наслідки анкетування серед 30-ти харківських літераторів. На запитання: «Хто ваш улюблений письменник?» 28 літераторів назвали з-поміж прозаїків Миколу Хвильового.

Хвильовий був політиком і застерігав, що між ідеалізмом митця і політика є велика різниця. Звичайно, він міг помилятися і помилявся, але робив це щиро, сподіваючись, що йому повірять і зрозуміють усі: комуністи, товариші-літератори, читачі сучасні й майбутні! Він відверто розповідає про себе, про своє дитинство, про свої політичні орієнтири в «Автобіографії».

М. Хвильовий у своїй збірці «Сині етюди» писав: «... Я до безумства люблю небо, трави, зорі, задумливі вечори, ніжні осінні ранки, коли десь летять вальдшнепи - все те, чим так пахне сумно-веселий край нашого строкатого життя. Я до безумства люблю ніжних жінок з добрими, розумними очима, і я страшенно шкодую, що мені не судилося родитись таким шикарним, як леопард. І ще люблю я до безумства наші українські степи, де промчалась синя буря громадянської баталії, люблю вишневі садки... і знаю, як пахнуть майбутні города нашої миргородської країни. Я вірю в «загірну комуну», і вірю так божевільно, що можна вмерти. Я мрійник, і з висоти свого

незрівнянного нахабства плюю на слинявий скепсис нашого скептичного віку... словом, хай живе життя! Хай живе безсмертне слово. Я - вірю».

З вірою так і пішов у небуття через 12 років після написання цих рядків...

—Любі мої, що ви встигли занотувати?

—Яким постає митець у вашій уяві?

Повідомлення учнів (індивідуальна самотійна робота, виконана з допомогою вчителя).

Виступ 1.

Роки дитинства та навчання (1893-1914 р.)

Народився Микола Григорович Фітільов 13 грудня 1893 року в селищі Тростянець на Харківщині (тепер райцентр Сумської області) в родині вчителів.

Великий вплив на формування світогляду мали батьки та оточення. У листі до М. Зерова Хвильовий згадує: «Батько ніколи не говорив по-українськи. Зате бабуса не тільки говорила, а й глухі слобожанські вечори розказувала мені багато казок про домовиків, лісовиків. Од бабусі - українська мова, від батька - народницький «душок»... Дякуючи батькові, я радо перечитав російських класиків, добре ознайомився з Діккенсом, Гюго, Флобером, Гофманом...».

Хлопчик змалечку мав неспокійний характер, любив полемізувати, вступати в суперечки. Життя, здається, гнало його ледве не від самого народження «в бунт» - проти батька, який, напившись, знущався з матері.

У 1904 році батьки розлучились, Микола залишився з матір'ю Єлизаветою Тарасенко - донькою Івана Тарасенка, бухгалтера маєтків власника великих гуралень Кеніга, який у буремні дні 1905 року викликав кінноту для втихомирення місцевих робітників і селян.

Хлопчик закінчив початкову школу, продовжив навчання в Богодухівській гімназії. Та за вільнодумство через чотири роки його виключили з гімназії. Пізніше екстерном склав іспит та одержав атестат. З цим багажем знань і пішов у життя. Працював у поміщика в економії, мандрував по селах, «шалопайнічав» по заводах цегельних, був серед шахтарів Донбасу. Начитавшись М. Горького перейнявся «філософією босяків», помандрував на південь.

Запитання до бесіди

—В яких умовах формувався характер майбутнього письменника?

—Які нові записи в зошитах з'явилися?

Події, вчинки, враження	Висновки
Наприклад: дитинство: вплив бабусі (українська мова) і батька (народницький «душок» і світова класика)	Характер неспокійний, бунтівливий
Навчання у початковій школі, гімназії	За вільнодумство був виключений з гімназії
Екстерном склав іспити і одержав атестат.	Цілеспрямований, здібний

Виступ 2.

Роки становлення (1914-1921)

Письменник згадує: «Майже до оголошення війни я працював на півдні вантажником, підвозчиком, різноробочим. Війна і мобілізація мене протверезили. Тоді мені виповнилось 21 рік - рік призову. Я повинен іти на військову службу». Служив на Волині, Галичині, пройшов землями Буковини, Польщі, Румунії.

У «Автобіографії» написав: «Цей період свого життя я можу характеризувати як період свого повного духовного занепаду. Ні про яку ідейну роботу я вже не міг мріяти, тому що бачив я тільки одну Батьківщину, «походную» дорогу, на якій підстерігало мене безхліб'я, гарматний гул і сіра маса безликих людей».

Перелом настає лише 1916-го року. Хвильовий включається в активну політичну боротьбу, веде агітацію проти війни. «Фронт зробив з мене більшовика: принаймні вже в 1916 році я вважав за свій обов'язок агітувати за війну проти свого тилу і за кінець війни проти німців та інших «ворогів» вроді галичан чи то буковинців».

У 1917 році після шпиталю на недовгий час повертається додому. І знову - вир політичних подій. У цьому ж році починає літературну діяльність:

«Спочатку я писав агітки для плакатів і газет у стилі Дем'яна Бедного. Потім, коли агітаційний період революції закінчився, я перейшов до художньої творчості». Це в літературі, а в житті будучи переконаним більшовиком, восени очолив загін повстанців проти гетьманського режиму, пізніше воював проти військ УНР, проти Денікіна. 1919 року вступив до комуністичної партії. По закінченні громадянської війни переїхав до Харкова, де працював робітником і одночасно почав писати вірші.

Запитання до бесіди

— Як вплинули на світогляд молодого юнака війна і мобілізація?

— Які події вплинули на розвиток літературної діяльності М. Хвильового?

— З чого саме почав свою діяльність письменник?

— Які враження про М. Хвильового з'явилися у вашій таблиці?

Виступ 3.

У вирі життя (1921-1926)

Отже в літературу М. Хвильовий увійшов як поет, як представник пролетарського крила радянських поетів. У цей час він проводив політичну роботу, наполегливо займався самоосвітою. Дебютував енергійними, бадьорими віршами, що цілком відповідали віковому максималізму юного суспільства, коли багатьом співцям нового життя прагнулося не просто нового, а щоб було воно «зовсім нове», на іншому місці і в іншій ері, не обтяжене зв'язками з минулим. 1921 року з'явилися перші збірки віршів «Молодість» та поема «В електричний вік». 1922 року - «Досвітні симфонії». Проте літературну славу Хвильовому принесла перша збірка новел «Сині етюди» (1923 р.).

Природжений лідер, людина величезної енергії, Хвильовий стає одним із керівників мистецької організації «Гарт», однак уже в 1925 році, невдоволений

курсом «Гарту» на «масовізм», разом із групою провідних письменників Харкова (М. Яловим, О. Досвітнім) утворює ВАПНТЕ (Вільна академія пролетарської літератури). Письменники виступали за вільний розвиток різноманітних стильових течій, за високу професійну майстерність, за формування духовної потреби народу за найвищими етичними та ідейно-естетичними критеріями. Своєрідним маніфестом ВАПНТЕ стали памфлети Хвильового «Камо грядеши», «Думки проти течії», «Апологети писаризму», з якими він виступив у літературній дискусії 1925-1928 рр. А нові збірки оповідань та повістей «Осінь» (1924 р.), «Злочин» (1927 р.) остаточно утвердили за школою Хвильового репутацію українського прозаїка номер один. Та участь у літературній дискусії памфлети Хвильового наробили скандалу й назавжди попсували взаємини письменника-більшовика з більшовицькою владою.

Запитання до бесіди

- Як поєдналися у Хвильовому письменник і людина?
- Яка збірка принесла Хвильовому літературну славу?
- Чому письменник створює нову організацію?

Виступ 4.

Останні роки (1926-1923)

Крапкою у цій справі був лист І. Сталіна до Л. Кагановича 1926 р.: «В той час як західноєвропейський пролетаріат із захопленням дивиться на прапор, що майоріє над Москвою, український комуніст Хвильовий не має нічого сказати на користь «Москви», як тільки закликати українських діячів тікати якомога швидше геть від Москви...».

Звинувачення летіли з усіх боків. Почалися нападки в пресі. Номер журналу В АПЛТЕ з романом «Вальдшнепи» (1927 р.) повністю пішов «під ніж», а невдовзі, в січні 1923 року, була фактично розігнана й сама ВАПЛТЕ. Не допомогли ні лист-спокута Хвильового, Досвітнього та Ялового, ні поступки Хвильового режимові. У 1923 році більшовики знищили і журнал «Літературний ярмарок», випущений колишніми «ваплітянами».

Микола Хвильовий давно відчував, як деградують революційні завоювання. Проаналізувавши події останніх років, М. Хвильовий вжахнувся, зрозумівши, що вимріяні ним «нові люди», народжені в битвах громадянської війни, скручують в'язи українському національному відродженню. Ці «нові люди» та культура - речі несумісні.

Настає моральний злам. Хвильового звинуватили у прагненні відірвати українську культуру від російської, протиставити два народи один одному. Почались репресії.

Запитання до бесіди

- Що призвело до морального занепаду Хвильового?

Учитель.

Микола Хвильовий будучи барометрично чутливим, не міг не побачити, не відчути різку несхожість 1923-1927-го років з роками 1931—1933-м. Він побачив те, що осмислити не зміг - голод на Україні! Трупи селян на околицях та на центральних вулицях столиці УРСР Харкова. Дізнався про сотні тисяч,

про мільйони трупів трударів, жінок, дітей на широких просторах «житниці Європи» - України. Він почув розмови, що знову будуть тюрми, щоб карати людей, та ще й з козирками на вікнах, аби світло не потрапило в камеру. Дізнався Хвильовий про численні арешти діячів культури, друзів-комуністів.... Це було тяжким ударом для М. Хвильового.

Вранці 13 травня 1933 року М. Хвильовий збирає в себе на квартирі найближчих друзів: Миколу Куліша, Олексу Досвітнього, Григорія Епіка, Михайла Йогансена - жартує, грає на гітарі, декламує «Беси» Пушкіна, частує чаєм... Через деякий час виходить до своєї робочої кімнати. Інсценізація останніх хвилин М. Хвильового

До класу входить хлопець, сідає за учительський стіл, кладе перед собою аркуші паперу. Починає писати і одночасно читати в голос передсмертні записки М. Хвильового. (Додатки 1, 2). Закінчує писати. Виходить з класу. За дверима луна постріл. Одночасно на центр класу виходить дівчина, одягнена в чорний одяг і читає вірш «Відлуння» Олекси Ющенка. (Додаток 3)

Учитель.

У некролозі писали, що пішов з життя «один із видатних радянських письменників, який вніс значні скарби в радянську літературу».

А за кілька тижнів уже шматували це чесне ім'я.

IV. Узагальнення і систематизація матеріалу.

Зачитування висновків із зошита.

Запитання до бесіди

1. Чи вдало, на вашу думку, підібрано епіграфи до теми? Чому?
2. Які риси вдачі й характеру спонукали письменника до різких вчинків і дій?
3. Трагічний кінець Хвильового як митця і людини - випадковість чи закономірність?

4. У чому сила і слабкість письменника?

Підсумок вчителя

Хвильовий - письменник, народжений революцією, нею покликаний до творчості. Він був романтиком. Романтиком і бунтарем проти всього, що не вкладалося в його розуміння ідеального образу революції, яка має діяти за гуманними і справедливими законами, не лише проголошувати і нести на своїх знаменах ідеї справедливості, рівності, братства, а й творити добро.

Уперше в українській літературі М. Хвильовий показав, як деформуються ідеали революції, як більшовицька партія зраджує своїм ідеалам і поступово перероджується, як руйнується людська мораль, вмирає духовність.

Треба ж було химерній долі так жорстоко обійтися з цим талантом! Революція, яка його народила й безтямно закохала в себе, згодом зрадила свого обранця, і він із розлуки, відчаю, з безнадії і безвиході своєю смертю спробує її закликати до милосердя, змилостивитися над своїми фанатичними лицарями.

V. Домашнє завдання.

— Не все ми сказали й прочитали про Миколу Хвильового. Це й неможливо.

Краще ніж твори, ніхто і ніщо не скаже про письменника. Тож, прочитавши новелу «Я (Романтика)» вдома, скажете свою думку про письменника.

Додаток 1

Передсмертне послання до пасербиці Любові Уманцевої

Золотий мій Любисток,

пробач мене, моя голубонько сизокрила, за все. Свій нескінченний роман, між іншим, вчора я знищив не тому, що не хотів, щоб він був надрукований, а тому, що треба було себе переконати: знищив - значить уже знайшов в собі силу волі зробити те, що я сьогодні роблю.

Прощай, мій золотий

Любисток.

Твій батько

М. Хвильовий

13/V-1933р. Харків

Додаток 2

Передсмертне послання до друзів-письменників

Арешт ЯЛОВОГО — це розстріл

цілої Генерації... За що?

За те, що ми були найщирішими

комуністами? Нічого не розумію.

За генерацію ЯЛОВОГО відповідаю

перш за все я, Микола Хвильовий.

«Отже», як говорить Семенко...

ясно.

Сьогодні прекрасний сонячний день.

Як я люблю життя - ви й не

уявляєте. Сьогодні 13. Пам'ятаєте,

як я був закоханий в це число?

Страшно боляче.

Хай живе комунізм.

Хай живе соціалістичне будівництво.

Хай живе комуністична партія.

Р. 8. Все, в тому числі й авторські права, передаю Любові Уманцевій. Дуже прошу товаришів допомогти їй і моїй матері.

Микола Хвильовий

13/V -1933 р.

Додаток 3

Відлуння

Пам'яті Миколи Хвильового

Той постріл травня в серці громом,

—Він став провісником тривоги

І не лишився невідомим
Трагедій багатьох пролог.
Тепер ми зрозуміти можемо
Таємні підступи катів.
Поставить крапку їх загрозам
Тим пострілом співець хотів.
Хотів усіх він сповістити
Про помах чорного крила,
Бажав братам творити, жити...
Епоха їх не вберегла.
Вони прийшли на поклик ранній,
На чай і на гітари дзвін.
Вони прийшли на спів прощальний
-Востаннє їм співає він.
«В поле бес нас водить, видно,
Да кружить по сторонам...»
Хоч побратимам буде кривдно,
Та попроситись треба ж нам...
Прощався з піснею і з ними,
Навік прощався з усіма. ..
І вдарив постріл за дверима...
Судилась іншим Колима...
У таборах співці закутії
По Соловках та по Якутії.
Давно було та не забуто,
Давно було та закипа
В душі як грім - поріг Славути
Душа народу — не сліпа.
Ти нас не кидаєш, тривого,
І не простити нам повік
Життя розбите Хвильового,
Сосюринога серця крик.

Олекса Ющенко

3. Оглядове вивчення великих прозових творів на спарених уроках

Тема. Роман «Марія» У. Самчука — перший в українській літературі художній твір про насильницьку колективізацію, страждання трудівників села, страшний Голодомор 1933 р. Побудова роману. Образ Марії в романі.

Мета. З'ясувати історію написання роману, розкрити через художній твір трагедію одного села у часи страшного голодомору, розкрити тему та ідею твору; розвивати творчі здібності учнів, формувати вміння висловлювати свою думку й самостійно аргументувати її; виховувати співчуття і любов до рідного народу, ідеали добра й милосердя.

Обладнання: плакат з епіграфом уроку, магнітофонний запис пісні «Ave Maria», свічка, тексти.

Тип уроку: комбінований.

Хід уроку

Земля без імені!

Земля забута!

Земля голодна!

Земля на краю світу!

Африка в центрі Європи.

Іван Ольбрахт

I. Організаційний момент.

Перевірка готовності класу до уроку, наявність текстів.

II. Актуалізація опорних знань.

- Перегорнені останні сторінки роману У. Самчука «Марія». Про які події в житті України цей твір?

—А який ще твір ми вивчали оглядово про ці ж події? (Роман «Жовтий князь» В. Барки.)

—Коли цей роман було написано? (В. Барка написав свій роман 1963 р.)

—Що ж об'єднує ці два твори? (Обидва твори є романами, у них спільна тема.)

—Пригадаймо зразу ж визначення роману. (Складний за побудовою великий за розміром епічний твір, у якому широко охоплені життєві події певної епохи та багатогранно й у розвитку змальовані персонажі, кількість яких переважно значна. У романах переважно буває кілька сюжетних ліній які переплутаються і переплітаються між; собою.)

—Чи наявні ці ознаки у «Марії»? (Так, тут зображено життя Марії аж до її смерті, сюжетні лінії Марія — Гнат, потім Марія — Корній, їхні діти.)

—Тема голодомору є актуальною і болючою й досі. Чимало письменників висвітлювало її, вона відгукувалася у їхніх душах гірким болем, а вони виливали його на папір. Тему голодомору порушували: Юрій Клен — поеми

«Прокляті роки», «Україна», «Попіл імперії»; Михайло Стельмах — «Чотири броди»; Євген Гуцало — «Голодомор»; Микола Руденко — «Хрест»; Федір Потушняк — «Голод» тощо.

Але всі ці твори були видані пізніше від роману Уласа Самчука, який він написав у 1933 році.

Отож, це перший в нашій літературі твір про голодомор в Україні 1932-1933 рр.

III. Оголошення теми й мотивація навчальної діяльності.

Сьогодні на уроці ми повинні розглянути сюжет роману, проїнятися трагедією однієї селянської родини як трагедією всієї держави; охарактеризувати образ Марії, на прикладі її життя вчитися просити прощення і прощати інших, вирощувати у власних серцях добро і милосердя, співчуття до свого народу; висловлюватимемо власні думки і погляди, розвиватимемо зв'язне мовлення.

IV. Вивчення нового матеріалу.

—Прочитаємо епіграф нашого уроку.

—Як ви розумієте ці рядки?

—Ви прочитали роман У. Самчука «Марія». Цей твір — складний для сприйняття, він трагічний, і нам важко усвідомити події, описані в ньому. За читаймо вислови про цей роман, записані на дошці:

«Роман-спалах «Марія» — найбільш сенсаційний з усіх творів У.Самчука».

(Степан Пінчук)

«Марія» Уласа Самчука — це історія боротьби зла із добром і добра зі злом, що відбувається в душах волинських селян».

(Є. Оланський)

—Це справді роман-спалах, роман-біль, роман-заклик. То ж сформулюймо тему цього твору і запишімо це формулювання в зошити.

(Це твір про примусову колективізацію, так зване розкуркулення справжніх господарів землі, трудівників-хліборобів, про страшний голод 1932-у1933р., штучно створений в Україні)

—А зараз невелика історична довідка про страшні 1932-1933 рр.

- Учень виступає з повідомленням з історії про голодомор.
- Коментар учителя.

Катастрофічна кількість загиблих від голоду — це лише один показник. Другий, можливо, значно жахливіший — це психологічні зміни, які відбулися в становому хребті нації, бо ж геноцидові були піддані всі — і ті, що померли, і ті, що залишилися живими. Зранену психіку живі передавали своїм нащадкам навіть тоді, коли їм цього не хотілося. І хто знає, які зміни відбулися в духовності українців після 1933 року.

Саме ці події лягли в основу написання роману. Але герої твору — цілком реальні люди, з якими був знайомий У. Самчук. Прототипом героїні стала дерманська красуня Мотря, весела, привітна, працелюбна сирота; прототипом

Гната — рідний дядько письменника; Мартин Заруба теж мав життєвий прототип. І одруження Марії з Гнатом, розлучення, життя з Корнієм — це життя Мотрі. Не було в Мотрі дорослих дітей — вони, як і в Марії, повмирили маленькими. Тільки картини більшовицького господарювання, голоду це вже з розповідей утікачів з «соціалістичного раю».

Твір видавався всього тричі: уперше — у Львові в 1934 р., потім у 1941 р. і в 1991 р.

—Як ви вважаєте, чому роман видавався лише 3 рази, а вперше був виданий у Львові?

(На Східній Україні видати цей твір було неможливо, бо сама тема надовго була закрита для народу, а 1991 р — це рік проголошення Незалежності України, коли всі табу були зняті.)

—Визначимо жанр твору.

(Як вказав сам автор, це хроніка одного життя жінки-селянки, яка мимохіть підноситься до символу України.)

—А який роман-хроніку ви вже вивчали в 9 класі? («Чорна рада» П. Куліша.)

—Які проблеми порушує У. Самчук у романі?

(Батьків і дітей; вірності і зради; мови; духовності народу; добра і зла; геноциду; виродження нації тощо.)

-Хоч який політично та інформаційно актуальний був роман «Марія», однак він залишиться в літературі надовго ще й як неабияке художнє явище. Екстремальна тема вимагала особливої художньої форми. Отож, роман написаний у вигляді суворого опису життя Марії протягом усіх днів її існування. Твір витлумачений у високому стилі художньої агіографії, що надає образу Марії вищого, надпобутового сенсу.

—Як побудований роман?

(Твір складається з трьох частин: «Книга про народження «Книга днів Марії», «Книга про хліб».)

—Як бачимо, кожна частина роману розпочинається словом «книга»| Що це вам нагадує?

(Це слово пов'язує наш роман з біблійними оповіданнями.)

—Так, у цьому є біблійний підтекст. А як ви вважаєте, звідки це ім'я Марія? Чи випадково вибрав автор саме його?

(Автор вибрав це ім'я не випадково, подихом біблійних героїнь віє з цього імені. Так називалась Матір Ісуса Христа.)

Марія — ім'я, яке з прийняттям християнства стало традиційним в українській культурі. У вузькому значенні ім'я Марія виступає як особистий символ для кожної людини, а в ширшому — як символ «покрови цілого народу Для нашого народу це ім'я має здатність символізувати Україну. В українській літературі не раз образ матері пов'язувався з іменем Марія. Не в кожному творі ім'я ставало символом, але сама його присутність, називання когось Марією вносило у твір щось святе, величне.

—Згадаймо, у яких вивчених нами творах вживається це ім'я.

(Т. Шевченко «Марія», «Неофіти», М. Хвильовий «Я (Романтика)»
В. Стефаник «Марія», І. Драч «Чорнобильська мадонна», це ім'я часто,
трапляється у поезіях В. Сосюри та Є. Маланюка.)

—Якою є Марія у Шевченка, у Хвильового?

—Послухаймо, як звертається Великий Кобзар до Пречистої Матері
поємі «Марія». (Учень читає уривок напам'ять.)

- Перевірка випереджувального завдання.

А тепер звернемося до ваших робіт. Удома окремі учні мали написати
твір-мініатюру «Образ матері Марії у художній літературі». Зачитаймо свої
роботи. (Зачитування 2-3 творів.)

—Отож, кожен по-своєму бачить Марію в літературі, уявляє її в житті.
А героїня У. Самчука втрачає усіх своїх дітей, а потім згасає сама. Марія,
немов трагічна постать матері України, яка теж втрачає своїх дітей у роки
голодомору. І тому недарма роман має присвяту. Зачитайте її:

—Мабуть, саме тому роман названо ім'ям головної героїні. Хоч герої
твору мали своїх прототипів, чи можемо ми сказати, що Марія, наприклад,
конкретна особа чи, може, це узагальнення?

(Доля Марії — це доля сотень-тисяч українських матерів, усі герої втілюють
у собі риси українського національного характеру, їхній шлях —
шлях українця загалом.)

Порівняльний аналіз художнього твору та ілюстрацій.

—А тепер розгляньмо обкладинку роману. Література — це мистецтво
слова, а перед нами витвір іншого мистецтва, образотворчого. Зверніть увагу
на кольори, якими намальована обкладинка. Якісь вони темні, глухі й уже
налаштовують на сум. Опишіть вираз обличчя цієї жінки. Чи не нагадує вона
нам ікону? (Відповіді учнів.) Погляньмо на нижні боки, на візерунок з боків.
Що вам нагадують ці листки і квіти?

(Вони схожі на руки з покарлюченими пальцями, що тягнуться до образу в
проханні якоїсь милостині.)

—Зверніть увагу на те, як зроблено напис, назви твору. З букви «і» по
стає свіча, немов запалена за душі померлих.

А тепер перегорнімо сторінки книги життя Марії від перших днів до останніх.
(Учитель запалює свічку.) Кажуть, коли народжується людина, десь на небесах
загоряється свічка, яка гасне, коли закінчується буття цієї ж людини.
Погляньте, полум'я свічки таке тендітне, його так легко погасити, так і
людське життя, його може «погасити» навіть необережне слово, чиясь нена-
висть чи злоба.

•Виразне читання напам'ять поезії «Бринить свіча» Л. Табачука.

Горить свіча...

І наче весни, — мрії.

І щастя вибруньковує

у цвіт.

Іде в життя малесенька

Марія,

В такий чудовий,

неповторний світ.
Дитячий сміх з дерев
пелюстки ловить,
Бо щастя — зав'язь шостий раз
в плодах...
Горить свіча так рівно,
І воскова
На ній тремка спинилася
сльоза.
Ой тату, тату!
—тихий плач Оксани.
Ой мамо, ма...,
—кричить мале дитя.
Горить свіча,
ятрять дитячі рани...
Брунькується Маріїне
життя.

Л. Табачук

Проблемна ситуація.

—Як ви вважаєте, чому ця свічечка біла?

(Душа Марії була чистою і світлою, ті страждання, які випали на долю цієї жінки, очистили її, вона спокутувала усі гріхи своїм подальшим праведним життям, своєю мученицькою смертю.)

—Чи всі згодні із цією думкою, можливо, хтось хоче заперечити?
(Марія — грішниця, і такий кінець життя — це розплата за гріхи її молодості.)

—У нас є два протилежних твердження, нам потрібно знайти істину, а це буде лише тоді, коли ми ступатимемо разом з Марією по її життю, коли пропустимо через себе усі її болі й страждання.

Робота з текстом.

Розгорнімо книгу життя Марії.

—Зачитайте початок твору, перший абзац. Про що ми дізнаємося із цього абзацу?

(Ми дізнаємося, скільки прожила Марія, тобто автор уже налаштовує читача на завершення земного буття жінки.)

—Отож, композиція твору має своєрідне кільцеве обрамлення: на початку твору ми вже дізнаємось про його закінчення, налаштовуємось на такий фінал.

Усе життя Марії (а це, за підрахунками, 71 рік 11 місяців) умістилось на 170 сторінках невеликої книжки. Чому?

—Як ми відчуваємо невблаганний перебіг часу? Знайдіть і зачитайте.
(Автор уміло ущільнює час. У тексті його перебіг показано нагнітанням дієслівних форм. «Була весна, цвіли дерева, кричали птахи, і парувала пітна чорна земля.

Пізніше щодня сходило сонце і щодня заходило. Цвіт опадав, сіявся легким пухом, торкався землі й стлівав. На гілках зав'язувались зеленухи, обтрушували ознаки зародження, більшали і квапилися дозріти.

Сонце весь час працювало. Засилало зливу, наганяло пелехаті хмари, бризкало, грюкало та ставило від краю до краю семибарвну веселку».)

—А де ще це відчувається?

(У тексті постійно трапляються такі вислови: «Минуло багато днів», «Дні, дні, дні...», «Марія йде, співає, працює, спить...», «Поорали, посіли, зняли яблука й сливи, викопали буряки, бараболі, порубали капусти...», «Дні, мов краплини крові, капали з пораненого життя...»)

—Марія уже народилась, і життя її бігло невблаганними днями. Знайдіть портрет малої Марії і зачитайте.

Характерно, що навіть маленькою дівчинку звать тільки Марією, іменем, яке перекладається «гірка» і постійно вносить гіркоту в долю. Ім'я роковане *Марія*, немов запрограмувало їй майбутнє. І оце слово «голод» незримо переслідує Марію протягом усього життя, провісники страшного лиха раз по раз вриваються в її долю. Пригадайте і розкажіть про це.

Відповіді учнів.

Учень. Перші згадки про голод читач помічає у дні похорону батьків Марії. На похороні батька «Марія була злякана, гукала тата і дуже хотіла їсти». На похороні матері «...а вдень знову у хаті повно люду, знов Марія перелякані й голодна у запічку».

Учень. Сирітське дитинство теж було напівголодним. «І тоді Марія відчула своє сирітство... їсти? Що мала їсти Марія? їла шматок чорного сухого хліба, їла недоспілу овоч, їла бараболі, ті самі черстві, водяні, які варилися для веприка і курей. Мала великий набубнявілий животик».

Учень. Життя з Корнієм починала теж напівголодне. «Марія має під очима синці, чує сильний голод, але не почуває смутку».

Учень. Від голоду гине в полоні її син Демко. «Люди кажуть:

—Не дай Бог, щоб десь там з голоду загинув. Краще вже хай від кульки, ніж від голоду...

—О, то правда. Найстрашніша смерть — це смерть від голоду. Не дай Бог, навіть ворогові вмирати такою смертю».

—Учитель. Не знала Марія, що така жахлива смерть чекала на неї, на всю її сім'ю, цілу Україну. Звернемося до ще одного дуже символічного епізоду, на який ви, можливо, не звернули особливої уваги. Пригадуєте, коли розпочалась революція, обозники покидали коней у полі? «А за селом, по безкрайніх снігових полях снували кістяки вибраних киргизьких коней». Знайдіть і зачитайте цей епізод.

(«Вам навіть не дозволено наближатися до села. Ви ходите по снігових зав'ях, шукаєте сухі стебла билин, огризаєте, як знайдете, якісь дерева. Ви голодні, і кожний день наближує вас до безславного кінця...»)

Лишився невеликий сніговий горбик. Один, другий, багато горбиків. То лежать і спочивають вічним сном незнані воїни великої війни...»)

—Чи не можна провести якусь паралель між цими живими істотами, які вмирали голодною смертю недалеко від людських осель, де був хоч якийсь харч, і самими ж людьми, що згодом пухли від голоду в той час, як зерно проростало і гнило, будучи зсипаним у церкві. До хліба було зовсім близько, але хто отримував цей хліб, той втрачав життя.

Але повертаймось до Марії. Як проходило її сирітське дитинство і юність?

—Якою була Марія в Мартина?

—Знайти і зачитати портрет Марії.

—Чому автор вживає вислів «співоча картина»?

Літературознавча робота.

—Погляньте, як описує Маріїн голос У. Самчук. Які засоби тут використовуються?

(«Голос в'ється і обнімається з зорями» — метафора; «пісня... чайкою в'ється» — порівняння; «лунами дзвонотонними» — авторський неологізм)

—Але чи все Марія співала?

—Тут автор ніби звертається до своєї героїні, співчуває їй, жаліє її. Такі звертання трапляються в тексті неодноразово, хоча автор не стає ні на чію сторону, спостерігає за подіями відсторонено, бо кожен правий і винен по-своєму. Але автор часто у звертаннях до Марії використовує питальні речення. З якою метою він каже: «Спала ти, Маріє, минулої ночі? Добре спала? Чому ж ти, дівчино, не спала?... Мовчиш, Маріє?»

{Марія для У. Самчука як реальна жива людина, він співчуває їй, розмовляє з нею, утішає.}

—А кого ж полюбила Марія? І чи довго була вона щасливою?

—Чому ж Марія незабаром виходить заміж?

—Як ставився Гнат до Марії? Знайдіть і зачитайте ці уривки.

(«Дивлюся на тебе, Маріє, і стає страшно. Страшно за твою таку красу. Тобі треба сидіти в світлиці, накинути царську одіж і бути чиеюсь царицею. Ні, ні... Тобі тільки царицею бути. Ти надто хороша, у тебе ж пісня яка, яка пісня!» Гнат боготворив Марію і свого ставлення до неї не змінив ніколи».)

—А як ставилася Марія до Гната?

(Вона не любила його, цуралась. І коли повертались разом з вечірні, то більше мовчали. «Він мучився над тим, що має сказати, вона — щоб часом не заговорив. Принаймні хай мовчить».)

Проблемне запитання.

—Хтозна, чи вийшла би Марія за Гната, якби від Корнія приходили листи. Знайдіть епізод, у якому автор зображує очікування Марією листів.

(«Ночі! Ох ви, ночі дівочі! Пришли, подай вістку, не покинь!... Чи чуєш ти? Не чуєш і не бачиш! Гуляєш у далеких краях, забув, перестав навек думати». Автор використовує невластиву пряму мову (тобто автор передає переживання Марії від себе).)

—Що видавалось Марії, коли вона виходила заміж за Гната?

(«Марія чує співи, і видається їй, що її ховають, що виряджають на смерть».)

—А що було недобрим знаком під час шлюбу молодих?
(їх благословляли на шлюб непаристими образами, а сусіди потроху шепотіли, що це не є добре.)

—Про що думала Марія під час весілля? Чого вона боялася?
(Боялася вона кари за зламану присягу бути вірною до смерті. В душі через це чула неспокій.)

—Знайдіть у тексті, як Марія подумки порівнювала Корнія з Гнатом.

—Гнат кохає Марію, і в цьому теж його сила. На весіллі він був найщасливішою людиною, він милувався, дивився на Марію, як на святу. Що йому здавалось? Зачитайте цитату.

(«Здається, що це янгол злетів з небес, сів у нього за столом і виспівує тужливу, але чарівну пісню. Підійти до неї, стати прилюдно на коліна і поклонитися до землі».)

Проблемна ситуація.

—Як ви розцінюєте, хлопці, таке ставлення до жінки?

—Яким було життя Марії з Гнатом?

(Це були буденні дні. Марії було важко від надмірної Гнатової любові. “Коли б хоч не так докучливо і не так нагально любив».)

—Гнат доглядав Марію, як малу дитину, читав їй вечорами книжки. але Маріїне серце було порожнім. Чим вона заповнила ту порожнечу, і чому її не заповнив Гнат?

(Маріїне серце не належало Гнатові, вона його ніколи не кохала. Порожнину в серці заповнив син Романко. Гнат тішився, був щасливий, що з очей Марії зник вічний смуток, який не сходив у неї й тоді, коли сміялася.)

—Якою матір'ю була Марія?

(Це була надзвичайно любляча, ніжна мати. Вона захоплювалась усім, чого вчився її син, називала його найніжнішими словами. Боялася, щоб, бува, впав на нього злий погляд і щоб не наврочив хтось. А обнімала й обцілювала його так, що він аж пручався і кричав.)

—Дуже мало прожив Романко. Як ви вважаєте, що є найбільшим горем для кожної матері? Як пережила Марія смерть сина?

(Найбільше і найгостріше горе для кожної матері — це смерть її дитини. Адже світ побудований так, що цілком закономірним є те, що діти хоронять батьків. А коли це відбувається у зворотному порядку, то це є жахливою трагедією. Коли хлопчик помирає, то складалося враження, що Марія збожеволіє. Після похорону вона не бажала повертатись додому, вона хотіла залишитись там, біля могили. Її забрали силою. Тиждень Марія не вставала, майже нічого не їла, а тільки звелась на ноги, знову пішла на могилку. У смерті сина звинуватила Гната, а це було дуже жорстоко з її боку.)

—Знайдіть і зачитайте звернення священика до Марії на похороні.

Проблемне запитання.

—А потім Марія втратила ще одну дитину. У цей час у відпустку прийшов Корній. Що відчувала Марія, коли бачила його в церкві, коли він проводжав іншу дівчину? Розкажіть, що ви відчували б у такій ситуації: з одного боку нелюб — Гнат, з другого — Корній, якого важко забути?

(Відповіді учнів.)

—«І забула Марія про Романа, забула всю себе, повернулася у далекі царства минулого дівочтва і от, вільна, з тисячами сердечних болів, вичікує ранньої зірничі».

Під впливом яких емоцій Марія заплела косу й почала знову дівувати? *(Це була злість, почуття помсти Гнатові за втрачене дівочтво.)*

Проблемна ситуація.

—Як ви оцінюєте цей вчинок, дівчата? Чи мала Марія моральне право на такі дії?

(«Марія кинула виклик усім: Гнатові, людям, високій моральності, які найдовше зберігалися саме в селах. Людина живе серед людей, і тому вона повинна перш за все зважати на інших, поводитися гідно в будь-якій ситуації, жити за моральними законами, не нехтувати заповідями Божими».)

—А Гнат терпів, у цьому, як ми казали, була його сила. Як він урятував Марію від остаточного безчестя?

(Гнат прочитав їй книжечку про те, що людську душу врятувати ніколи не пізно.)

—Марія опам'яталась. Гнат простив усе. Чи змогли б ви, хлопці, простити, а потім врятувати душу такої жінки?

(Відповіді хлопців.)

—Бог учив людей прощати, бо усі ми грішні, усі помиляємося і, може, нам теж колись буде потрібне чиєсь прощення.

Марія змінилася, а незабаром у неї народилася донечка Надія. Але, видно, не судилося Марії бути щасливою з Гнатом. Знову страшна біда — смерть Надії, а потім каліцтво Гната. А потім ще одне випробування — зі служби повертається Корній.

—Чому Марія прийняла Корнія до себе? Чи тільки тому, що їй потрібна була допомога? І як ставився Корній до Марії?

(Марія кохала Корнія усе своє життя, мріяла про нього, а тепер і поєдналася з ним. Але Корній ставився до неї погано. «Кпини, лайки, стусани, плакати не смій. Чого ж їй плакати? Не для того рвалася, не того шукала! Сама винна, обіцяла і забула обіцянку, не чекала. Не вірила в любов, захотіла багатства. Покутуй».)

—Як вважаєте, чи була б Марія щасливою, якби одразу вийшла заміж за Корнія?

(Мабуть, ні. Навряд чи терпіла б вона, якби сама не почувалася зрадницею перед милим.)

—Можна подивуватись силі духу та витривалості Марії, яка кидає законного чоловіка назавжди, причому робить це холоднокрівно й жорстоко, якщо уявити собі, що у XIX ст. селянка зважується на розлучення, створює іншу сім'ю і добивається визнання в громаді, то, поза сумнівом, таке під силу не багатьом. Це був винятковий, особливий, сильний характер.

—Як ви оцінюєте те, що Марія позбулася дитини?

(Запитання до хлопців, а потім до дівчат.)

(Вона пішла на страшний гріх — дітовбивство, втративши до того трьох дітей.)

—Які почуття заволоділи Марією, коли вона добилася розлучення з Гнатом?

—На цьому закінчується «Книга про життя Марії». Власне, йдеться про і народження жінки, особистості, її формування і змужніння. Бо у «Книзі днів Марії» — уже інша людина, яка знайшла себе, нарешті стала вільною в почуттях і діях. Та вона була не сама, з нею був Корній.

Час минав. Корній змінювався.

—Яка ваша думка, що змінило Корнія?

(Змінила Корнія Марія і праця біля землі. Він узяв шлюб з Марією. "...Марія впертою працею, самовідреченням добивалася нарешті права бути законною власністю свого чоловіка». Терплячістю, любов'ю і покорою взяла Марія Корнія.)

—Чи була Марія в цей період щасливою? Чому?

(Так, саме щастям можна назвати почуття, що опанувало цією жінкою і той період. Вона була разом з коханим, Бог подарував їм дитину, господарство розросталось, вони стали добрими господарями, і село це визнало:

«Марія бігає, руки мліють від втоми, але лагідна усмішка не сходить з уст».

Так відчувається Марія у цей, мабуть, найщасливіший період її життя. Господь простив її, подарувавши щасливі роки. Урятувавши душу Корнія, вона спокутує свій гріх. Душа її оновлена й чиста, попереду ще стільки років спільного життя.)

—Знайдіть і зачитайте роздуми Марії на Святий вечір.

—Бог подарував їм ще дочку й сина, нову хату. Але щастя було недовгим. Корнія забирають на війну. Марія залишається з малими дітьми. Як відчувається вона у цей час?

—Знайдіть і зачитайте портрет Марії.

—І знову випробування для Марії. Яка страшна подія відбулася на Великдень?

—Чому Марія не звинуватила у підпалі Гната, хоч у душі відчувала його вину?

(Марія відчувала й завжди знала, що скривдила Гната, тому підпал її садиби був вирівнюванням кривди, отже, актом справедливості, вона переконувала сама себе: «Вона не вірить, вона не може вірити».)

—Чому ж Марія не взяла гроші від Гната?

Роздуми учнів.

У Марії була гордість, вона не хотіла залежати від Гната. Якби вона взяла гроші, це було б схоже на те, що вона отримала гроші за мовчання, що не звинуватила Гната у підпалі свого будинку.)

—Чому Марія не хоче більше бачити Гната?

(Мабуть, тому, що він постійно нагадує про втрачених дітей, нелегкі роки спільного життя, яке вона хоче забути, зараз у неї цілком інше життя

і вона теж цілком інша. Гнат розуміє її: «Добре, Маріє... там ми вже більше не будемо бачитися. Я піду собі, а ти підеш також... Підемо різними далекими шляхами і чи зійдемося ще коли! Хто знає... життя буде тяжке дуже й дуже тяжке...».)

—Повертається Корній. Життя знову починає налагоджуватись. Народжується Лаврін. Роки минають. Діти підростають. Настав 1914 р., а згодом прийшло повідомлення про загибель Демка. Марія знову починає втрачати дітей. Розкажіть, що привиділось Марії, коли вона пішла до льоху?

—Не думала і не знала Марія, що голодна смерть уже наближається. Пропав у чужих землях Демко, але повернувся звідкілясь Максим. Що він зробив насамперед, зайшовши до хати? Як зреагувала на це Марія?

—Чому Марія сховала скалки образу від Корнія?

{Вона боялася реакції Корнія, боялася налаштувати батька проти Максима, А ще вона знала, «...а все-таки воно так не пройде. Бог не прийде ким карати... Від того дня більше клякала перед образами, тепліше молилася. Ходила навипиньки, боязко. Голос тихшав, а очі тайли неспокій». А згодом Корній прогнав Максима.}

—І, як пише У. Самчук, «Бацिला розладу родини натрапила на свій ґрунт. Настав початок кінця. Дні Марії скінчилися. Сонце так само заходило і сходило. Але знаки на сході все більше і більше вказували наближення. Йшов, ступав і перемагав жорстокий дух руїни, і не було йому спину, бо ані Корній, ні Марія, ні сотні тисячі Корніїв і Марій не знали і не могли знати, що близиться їх занепад, їх кінець...»

«Книга про хліб» — найважчий розділ роману.

—Нові страждання випадають у старості Марії. Нема спокою, нема затишку й задоволення.

(«Марія і молилася, і думала... Ніколи стільки не думала, як тепер. Десь ті думи бралися, як чорні хмари восени. І було їх так багато, і нема з ким слова промовити».)

—Яка єдина надія ще гріла душу Марії?

(«Трохи надії ще є. Марія має ту дитину, Лавріна. Чує її серце, що це ні Максим і що матірнього образу той з хати не вижене і не скаже геть».)

—Як поводить ся мати під час сварки двох синів?

—Чому Марія з Корнієм перейшли у чужу хату, і як вони там почувалися?

—А голод вже стукав у двері.

«Марія стоїть, дивиться у вікно і мовчить. У неї тісно затиснуті вуста, у неї погляд залитий болем. Маріє, Маріє! Ну, що? Чого плачеш?» Як може, допомагає дочці й маленькій онучці.

—А вже знову біда, з Лавріном. Чому його заарештували?

(За доносом Максима був заарештований Лаврін, а мати йшла багаті верств до міста, щоб передати їсти. «Коли б треба було йти безконечно, на край світу, і тоді йшла б. Там же, люди, сина Ті під землю дали. Єдиного... Єдину і останню надію».)

—А голод уже в хаті. «Гинуть матері. Зникають з лиця землі щирі й добрі жінки, які родилися і внесли в життя щастя, радість, несли працю і

несли сміх молодий. Гинуть діти сонця і великої нашої землі».

—Людина перед лицем смерті може змінитись до невпізнання. Як поводить ся Марія?

(«Марія пекла з останнього. Спала, кашляла, брала останнього коржика, ламала наполовину і йшла до Надії... Вона стоїть над дитиною і думає: “Вмреш, дитино. На широкому світі немає вже для тебе трішечки хліба... зовсім трішечки хліба...”)

(«Лягала кожен день і, лягаючи, була переконана, що вже не встане. Але завжди пригадувала Надію... її маленьку Христусю і вставала знов... Треба вставати. Не можна ж дати загинути живій дитинці. Мертвий мусить відчувати біль її і встати».)

(«Йшла поволі, голосно сапала, часто зупинялася, щоб відсапнутися, оглядалася навкруги, ніби прощалася кожний день з полями, з садами, з небом».)

—Марія боролась, доки жила онучка, а потім злягла. Знайдіть портрет Марії, коли Гнат побачив її востаннє, за кілька днів до смерті. Вона востаннє тішиться сонцем, дивиться рівно й широко.

—Чому Гнат цілує Марії руку?

(Він возвеличує і славить її «Цілую руку матері! Цілую святість велику. Цілую працю! Маріє! Маріє!»)

—Гнат висповідався у Марії за свій гріх і просив прощення. Чи могла Марія не простити?

(Ні. Марія вміла прощати, саме він її цього навчив. А тут за крок до смерті, вона почала переглядати розгорнену Гнатом книгу свого життя. Вона залишилась сама, вона втомилась жити, вона втратила всіх і хотіла з'єднатись з ними в іншому світі.)

Учень зачитує уривок (учитель вмикає запис метронома, який відраховує останні хвили життя героїні).

«26258-й день... день останній, день кінця. Тридцять днів гаснула сама Марія — покинута, самотня...

Довго, довго виривалася з життя Марія. Перетинається окремо кожний нерв. Мідяне холодне сяйво місяця облило холодом роздуті з розчепіреними пальцями ноги... З напруженням рветься останній нерв. Гасне поволі місяць, зникають одна за одною з голови думки, зливаються у чорну пляму, без початку і кінця... Плющатся і гнуть очі, холонуть засохлі уста, западають груди, серце робить останній удар... (виключається метроном, гасне свічка). Марії не стаю». (Пісня «AVE MARIA».)

—Як ви вважаєте, чому після такого трагічного закінчення твору ми увімкнули мелодію пісні «Радуйся, Маріє»?

—Що ви відчували, коли слухали пісню?

(Музика теж може возвеличити людину, уславити. Це був гімн жінці, гімн Матері, гімн Марії.)

V. Підсумок уроку.

Висновку доходять самі учні:

Героїня У. Самчука своїм духом може рівнятися до М. Богуславки чи Роксолани, тільки доля випала їй звичайна, буденна і складна. Сам автор на цьому не раз наголошує, показує величезний потенціал духовної та фізичної сили героїні, її прагнення жити й радіти всупереч усім труднощам, якими так щедро наділила її доля.

Життя цієї жінки пройшло кількома руслами. По-перше, це праця, як зробила з неї заможну селянку. По-друге, це любов, яка впустила у Маріїне серце умиротворення, всепрощення, ніжність до всього світу, енергію і силу. По-третє, це страждання, яке очистило її душу, а його було значно більше, ніж радості. По-четверте, це молитва, яка була завжди з Марією.

Тож повернімось до того запитання, яке ми поставили раніше перед собою — грішниця Марія чи страдниця?

Відповіді учнів.

Мабуть, це страдницька душа, яка очистилась ще за життя на землі.

—Весь Маріїн рід вимер. Нікого не залишилося з її роду. А хто ж відродить колишню, Маріїну Україну? Діти Максимів-відступників? Таким німим запитанням завершується роман. Трагічне завершення роману — наслідок глибокого болю письменника за майбутнє України, бо він знає, що життя без майбутнього втрачає сенс.

VI. Домашнє завдання.

Самостійно охарактеризувати один із чоловічих образів роману.

VII. Виставлення оцінок, їх мотивація.

4. *Форми самостійної роботи учнів на уроках розвитку зв'язного мовлення (українська мова)*

Тема. Розвиток зв'язного мовлення. Виступ на зборах, семінарських заняттях.

Мета: ознайомити учнів з виступом на зборах і семінарських заняттях як одним із жанрів усного мовлення; разом з учнями виокремити основні вимоги до проведення якісного публічного виступу; розвивати мовленнєву культуру; виховувати культуру спілкування, розширювати світогляд школярів і поповнювати їх словниковий запас.

Обладнання: підручник, таблиці.

Тип уроку: комбінований.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань

Бесіда.

— Як часто доводилося вам виступати на класних зборах чи семінарах?

— Був ваш виступ підготовленим чи не підготовленим?

— Який виступ у вас вийшов кращим — підготовлений чи не підготовлений?

— Пригадайте, з якого приводу ви колись виступали, на яку тему висловлювались?

— Дайте оцінку власному виступові.

— Для чого, на вашу думку, треба вчитись ораторському мистецтву, вмінню говорити, переконувати?

Методична порада

Починати роботу над цим видом мовленнєвої діяльності треба зі з'ясування основних понять, з пояснення, що таке виступ, ораторське мистецтво, з визначення різновидів виступу, призначення тощо. Бажано поповнити словнички учнів короткими тлумаченнями окремих слів, пов'язаних з даною темою.

Після ознайомлення зі зразками виступу можна запропонувати учням скласти план виступу, статті, написання їх текстів.

II. Сприйняття навчального матеріалу

1. Слово вчителя.

Виступ на зборах, семінарських заняттях є одним із поширених жанрів усного мовлення. У школі часто ви, учні, виступаєте з доповідями, рефератами, висловлюєте свої думки на уроках розвитку зв'язного мовлення і позакласного читання.

— З якою метою впроваджують такі форми учнівської роботи?

Усні виступи (ораторські виступи) відіграють важливу роль в житті кожної людини, бо, в першу чергу, за цією ознакою складається враження в інших людей про нову, незнайому людину.

Додатковий матеріал

Наші пращури з особливою увагою ставилися до слова, вірили в його магічну силу, жили переконанням, що добре слово потрібно людині, як хліб і сіль, як жива вода (так писав Олександр Довженко). Очевидно, неспроста кажуть: «Заговори, щоб я тебе побачив»

Мовна поведінка народу, без сумніву, пов'язана з його загальною культурою, народними традиціями. На мовному рівні учені виявили такі психологічні ознаки українців: доброзичливість, шанобливість до співрозмовників, почуття власної гідності.

(За С. Богдан)

Виступити — означає викласти перед слухачами суть певного питання, виділивши головне; висловити своє ставлення до обговорюваного, підкріпивши свої думки конкретними фактами з власного життя чи громадського-політичного.

Виступити — не означає наговоритися досхочу перед аудиторією, а побудувати свою промову таким чином, щоб слухачам були зрозумілі мета і зміст звернення, щоб одержана ними інформація лягла в основу їх власних роздумів і висновків.

Написане слово — це бідняк, який пробиває собі шлях у світ власними зусиллями, у той час як усне, живе слово досягає вищих посад завдяки рекомендаціям її світлості княгині фантазії та її камердинерів —

очей та вух.

(Л. Фейєрбах)

Історико-літературна довідка

В усі часи вмінню добре говорити приділялась величезна увага. Скажімо, в Стародавній Греції виникла ціла наука про вміння публічно промовляти — *риторика*, або *ораторське мистецтво*.

Відомими ораторами античності були Демосфен, Сократ, Цицерон, Марк Антоній та інші.

Серед русько-українських ораторів найпомітніше місце посідає Феофан Прокопович.

У середньовічній Україні риторика розглядалась як універсальна наука про слово і життя. Вона охоплювала, крім риторичної науки, церковне й світське красномовство, філософську та історичну прозу, сягаючи меж художньої.

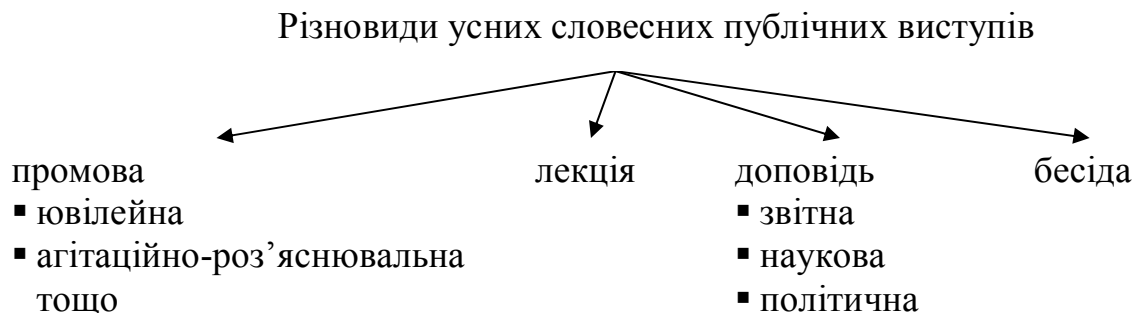
За Ф. Прокоповичем, для ораторської майстерності найважливішим є вміння додержувати відповідності між стилем, предметом (темою) і часом, а для доброго стилю істотною ознакою має бути відповідність між словесним вираженням, предметом промови, ситуацією, почуттями оратора і настроями слухачів. Принцип відповідності сформувався в античній культурі як вияв концепції загальної та абсолютної краси (все має бути в гармонії).

Головними ознаками стилю має бути правильність і ясність.

Спробуйте сформулювати визначення виступу; які його різновиди ви назвете?

Виступ, за декількома з багатьох значень слова, це:

1. Публічне виголошення заяви, промови, певної інформації, звернення до певної інформації, звернення до когось тощо;
2. Виконання перед слухачами чи глядачами літературного, музичного твору;
3. Публічне висловлення свої поглядів, думок у друкованій праці та ін.

Виступ може бути як заздалегідь підготовленим, так і непідготовленим, так і непідготовленим (експромт, і імпровізований виступ).

Але в усіх зазначених випадках той, хто готує публічний виступ чи виступає без попередньої підготовки, повинен пам'ятати про вимоги до промовця.

Основні вимоги до культури мовлення та поведження, манер

- 1.Дотримання усталених норм вимови та слововживання.
- 2.Змістовність.
- 3.Логічна послідовність.
- 4.Багатство мовних засобів.
- 5.Виразність.
- 6.Точність.
- 7.Добра дикція.
- 8.Темп говоріння.
- 9.Володіння голосом (голосові, інтонаційні перепади).
- 10.Доречні жести.
- 11.Вміння відчувати настрій аудиторії.
- 12.Коректне звертання до присутніх тощо.

Прочитати, пояснити, про який з видів мовленнєвої діяльності йдеться в реченнях. Пояснити смисл, закладений в реченнях.

Менше говори, то більше почуєш. Він язик припинати не звик. Сто разів пошкодуєш, що сказав, і тисячу разів, що написав. Сказана брехня – патока, а почута правда — перець. На грубе слово не сердься, а на ласкаве не здавайся. Як частуєш, такі й слова чуєш. (Нар. творч.)

Оратори, які ніяк не можуть зупинитися, — справжні мучителі слухачів; оплески, які лунають у довгоочікуваному кінці, сприймаються як подяка за те, що нарешті вони замовкли. (*І. Бехер*)

Пам'ятка «Як готуватися до публічного виступу»

1. Добре продумати тему виступу; підготувати заздалегідь матеріал, з яким збираєтеся виступати.
2. З'ясувати мету і адресата мовлення: бажання проінформувати слухачів чи переконати їх у чомусь, спонукати до якоїсь дії чи розважити.
3. Основа виступу — план. Згрупувати інформаційні матеріали відповідно до плану виступу.
4. Опрацьовуючи потрібну інформацію, дбати про композицію виступу (загальноприйнята композиція — вступ, основна частина, висновок).
5. Розвивати думку у своєму виступі можна по-різному, а саме: пояснювати, описувати, розповідати, доводити. Добирати відповідні мовні засоби, характерні для обраного стилю і типу мовлення.
6. Написати повний текст виступу і кілька разів прочитати його.
7. Прочитати свій виступ вдома комусь із рідних або друзям. Це допомагає уточнити зміст, знайти потрібні слова і необхідний тон, інтонацію.

Це цікаво! На думку Ф. Прокоповича, невідповідність між змістом і формою промови спричинює вади стилю, позбавляє його чистоти та ясності тих ознак, які вважав основними ще Арістотель. Які ж це вади?

Холодний стиль — той, у якому немає живого смислу, думка мертва; багатослівність, що не має душі.

Надмірний (надутий, високопарний) стиль — стиль, у якому нагромаджено надмір засобів образності.

Лжenasлідувальний стиль — недоречне наслідування (подібна до чиєїсь промови форма, а зміст інший) або надмірне наслідування (до дрібниць).

Поетичний стиль є вадою практичної, дорадчої промови.

Сухий (простий стиль) свідчить про бідність думок, змісту предмета думок оратора, невміння та відсутність вишколу.

Хиткий, непевний, неорганізований стиль свідчить або про низьку культуру оратора, або про його байдужість, неувагу.

Шкільний стиль характеризується дотриманням усіх вимог шкільної риторики. Він може сприйматися як вада в устах досвідченого, майстерного оратора, від якого чекають оригінального, авторського стилю.

Хлоп'ячий стиль — недоречне використання привабливих засобів з метою похизуватися.

Емоційний стиль стає вадою, якщо використовується для висвітлення незначних тем.

III. Осмислення матеріалу

1.Робота з текстом.

Учитель або учень із вправною дикцією читає текст (текст обирається залежно від навчальної групи), учні сприймають почуте і роблять записи в зошитах.

- 1)Ознайомтеся із текстом.
- 2)До якого різновиду публічного виступу його можна віднести?
- 3)Визначте головні думки виступу (1-2 учні читають свої записи із зошитів).
- 4)Виголосіть короткі коментарі до почутого.
- 5)Викладіть власне ставлення до проблем, порушених у тексті, та свою позицію.

Письмова робота: підготувати невеликий виступ-довідь (теми на вибір)

Усна робота: складіть усний відгук на виступ товариша, скориставшись поданим нижче орієнтовним планом аналізу виступу.

План аналізу виступу

I.За змістом виступу:

- 1.Чи правильно зрозумів учень тему, запропоновану для виступу?
- 2.Чи визначена основна думка?
- 3.Чи враховується адресат мовлення?
- 4.Чи раціонально дібраний матеріал, чи немає дрібних, необов'язкових фактів, деталей, що загромождають матеріал виступу?
- 5.Чи помітили ви ставлення виступаючого до того, про що він говорив? Якими засобами це досягнуто?
- 6.Які прийоми (порівняння, аналогія, протиставлення, приклади з життя) використані виступаючим для доведення своїх думок?

II.За формою виступу:

- 1.Чи вдало побудований виступ?
 - 2.Яким був вступ, висновки?
 - 3.Чи витримані такі вимоги, як уміння логічно, послідовно розміщувати факти й висновки, доводити висунуті положення?
 - 4.Чи достатньо багатий словник виступаючого?
 - 5.Чи вдало вибраний тон, інтонація, чи робляться паузи?
 - 6.Які недоліки в мовленні ви помітили? Що порадите товаришеві?
- (Якщо бракує часу, переноситься на домашнє завдання)

IV. Підбиття підсумків уроку

—Що означає *виступити перед аудиторією*?

Коли зародилось ораторське мистецтво? Назвіть відомих ораторів.

— Які є різновиди публічного виступу?

—Як готуватися до публічного виступу?

—Назвіть основні критерії висококультурного виступу.

—Де і кому, на вашу думку, сьогодні потрібно добре володіти

словом?

—Чи потрібно вам, учням, учитися красиво і доречно говорити? Де це вміння знадобиться?

Тема. Розвиток зв'язного мовлення. Стаття в газету на морально-етичну тему.

Мета: ознайомити учнів із статтею як одним із жанрів публіцистичного стилю, одним із видів писемного мовлення; навчити композиційно і стилістично правильно оформляти статтю для газети; розвивати вміння стилістично грамотно підходити до створення публіцистичних жанрів; виховувати інтерес до мови, літератури, журналістики.

Обладнання: підручник, таблиці, тексти статей.

Тип уроку: комбінований.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань

—До якого стилю належить жанр статті? Прокоментуйте свою відповідь.

- Які ознаки публіцистичного стилю? З якою метою і де використовується цей стиль?

(учні за словником з'ясовують значення слова стаття. Словникову статтю записують у зошит).

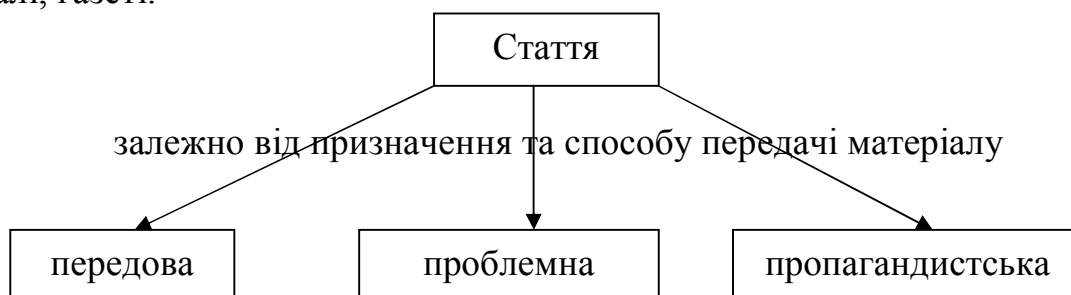
Стаття — важливий публіцистичний жанр, який відзначається ґрунтовним аналізом матеріалу, високим ступенем узагальнення, чіткістю висновків.

II. Сприйняття навчального матеріалу

Слово вчителя.

Стаття як твір публіцистичний досліджує важливі суспільно-політичні та морально-етичні проблеми. Факти для жанру статті — не лише ілюстрування, а основа порушеної у статті проблеми. Публіцистична стаття може мати підзаголовки на зразок: «коментар публіциста», «нотатки журналіста», «запрошуємо до розмови», «розпочинаємо дискусію» тощо.

Стаття — науковий або публіцистичний твір невеликого розміру в збірнику, журналі, газеті.

Структура статті:

1) вступ (теза);

2) головна частина (висуваючи різні припущення, аналізуючи матеріал, «доводимо», з'ясовуємо, шукаємо вирішення проблеми);

3) висновок, якого ми дійшли.

Теза вирішення спирається на аргументи (судження, істинність якого вже підтверджена, правильність якого вже не викликає сумнівів).

Використовуються факти (дані про події, вчинки, явища життя), якими ілюструються аргументи.

Завдання статті — привернути увагу людей до якоїсь проблеми, переконати їх у справедливості чи помилковості якоїсь думки.

У газетній статті, як творі-роздумі логічного типу, поєднуються роздум, розповідь та опис. Основну частину статті займають роздуми певного спрямування.

— Які жанри публіцистичного стилю ви можете назвати?

Жанр	Суть жанру
Замітка	Стисла розповідь про виявлений у потоці життєвих подій суспільно-цікавий факт чи явище. Замітка повідомляє про щось, але докладно не коментує
Інтерв'ю	Бесіда журналіста з політичним чи громадським діячем, ученим, письменником на злободенну тему, яка цікавить багатьох
Репортаж	Інформація в пресі, кіно, радіо про цікаві події дня (вияви героїзму, яскраві, цікаві та незвичайні епізоди і факти нашої дійсності тощо). Ця розповідь може включати в себе діалоги, авторські відступи, пейзажні картини тощо
Нарис	Прозорий жанр публіцистичного стилю, в якому зображення життя складається в основному зі спостережень автора. Нарис включає в себе описові елементи і розповідь про вчинки, дії героїв нарису. Нариси бувають проблемні і портретні.
Фейлетон	Стаття публіцистичного, побутового чи наукового характеру, в якій сатирично зображуються факти і явища суспільного життя, вчинки окремих персонажів

III. Осмислення навчального матеріалу

- 1) Прочитайте статтю, визначте стиль мовлення, вкажіть мовні засоби, характерні для даного стилю!
(читає вчитель).

Питання на опрацювання статті:

Які факти використані автором для розкриття основної думки?

Які проблеми порушує автор у статті?

Які емоції та почуття викликала у вас ця стаття

- 2) Прочитайте статтю.

Сучасна українська сім'я. Яка вона? Чи залишилась тією твердинею, що утверджувала себе, формувала і свято зберігала традиції роками?

Родина — це божья установа. Тому молодих людей, що вирішили побратися, повчали: будь уважним у виборі подруги чи друга твого життя. Шукай у ньому (ній) правдивої набожності, скромності, чесноти, здорового глузду, інтелігенції, доброго характеру, порозуміння для інших. Стережися одружитися з якоюсь особою задля багатства або фізичного вигляду — краси.

Гроші і фізична краса не сміють бути вирішальним фактором, бо вони не дають запевнення щасливого подружжя.

Іван Золотоуст учить: «Гарне тіло, яке не є помешканням чесної душі, може тримати в полоні мужа (жінку) дуже коротко».

Українські сім'ї завжди були багатодітними. По-перше, це пов'язано з основною функцією сім'ї — продовжувати рід, гуртом було легше створювати матеріальні блага. Наші пращури започаткували і постійно підтримували тісні родинні зв'язки між сім'ями, ріднею. Всі члени сім'ї працювали і жили разом під одним дахом. Часто незаміжні жили з одруженими братами чи сестрами усе життя. Батьків, як правило, діти доглядали до глибокої старості.

Що зберегла, надбала, зміцнила українська родина сьогодні? На жаль, як на мене, вона багато втратила. Істотно помінялися місцями роль чоловіка і дружини в сім'ї. На відміну від усталених традицій минулого, дедалі частіше годувальницею сім'ї стає жінка. Недарма кажуть: «Чоловік за один кут хату тримає, а жінка — за три». Навіть у хаосі жіночих типів нашого письменництва нема майже жодного окресленого, живого і дійсно позитивного образу. Жінка постає в трьох іпостасях: жінка-рабиня, жінка-вамп, жінка-товариш (зовсім позбавлена сентименту, жіночості, викликаючи пошану — ніколи не викликає любові й адорації).

Погляньте навкруги — скільки самотніх матерів! Причин багато. І не завжди через відсутність любові до дружини батько залишає сім'ю, але з прикрого відчуття власної неспроможності економічно, фінансово утримувати дітей і дружину. Саме ця причина є домінуючою у сімейних чварах, негараздах, розлученнях.

За таких складних соціальних обставин, насамперед гонити за заробітком, у багатьох сім'ях діти обмежені увагою, любов'ю батьків. Кожна друга «дитина вулиці» — це сирота при двох живих батьках! У таких скрутних економічних умовах, де йде боротьба на виживання, чи варто взагалі народжувати дітей?

Для сиріт майбутнє зовсім невизначене, «не світле». Кожна дитина мріє про дім, родину. Проте статистика свідчить: 75% з них (дітей-сиріт) потрапляють за ґрати, 10% — закінчують життя самогубством.

Таких дітей називають, можливо з іронією, «дітьми держави».

Але так хочеться вірити, що все-таки українська родина стане монолітною сім'єю, а наші державні діячі візьмуть до уваги, що родина — це Божа установа. На її основі лежить і добро держави.

І ще хочеться прочитати слова Шевченка, який свято вірив:

І на оновленій землі врага не буде супостата —

А буде син, і буде мати...

Питання на опрацювання статті:

Які морально-етичні проблеми порушено в статті?

Що ви розумієте під словами «мораль» та «етика»?

Чи актуальна дана проблема?

Яка ваша думка з приводу теми цієї статті?

Мораль — це система поглядів і уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людини.

Етика — норми поведінки, сукупність моральних правил.

Мораль узгоджує вчинки окремих осіб з інтересами інших людей, суспільства в цілому.

Етика аналізує природу моральних відносин, досліджує моральні поняття, за допомогою яких виражаються моральні норми, принципи, оцінки, судження.

IV. Творче застосування знань та вмінь

Написати статтю в газету на морально-етичну тему.

Увага! Матеріал має бути розрахований на конкретного читача, бути актуальним і достовірним. Ніяких абстрактності, беззмістовності, сухого мовлення! (теми обираються учнями самостійно)

Пам'ятка «Як працювати над статтею в газету»

1. Тема, її актуальність, значущість.
2. Як вона розкрита (досить повно, чи переконливі факти, що використані для її розкриття, чи зроблені висновки, узагальнення)?
3. Чи продумана композиція статті (чи не порушена логічна послідовність у викладі матеріалу та ін.)?
4. Чи вдало дібраний заголовок?
5. Чи відповідають використані мовні засоби обраному стилеві, типові й жанрові мовлення?
6. Чи виражене ставлення автора до висловленої думки?
7. Чи всі мікротеми — малі теми, підтеми — розкриті з урахуванням обраного роздуму?

(одночасно викладач для наступного характеризування подає учням план аналізу статті)

План аналізу статті

1. Чи є тема статті актуальною і цікавою читачам? Наскільки вона віддзеркалює тенденції розвитку суспільства?
2. Чи аргументовано авторську оцінку описаного в статті явища?
3. Чи глибокі узагальнення зробив автор?
4. Чи спонукає стаття читачів до роздумів, певних учинків?
5. Чи відповідає текст статті вимогам публіцистичного стилю?
6. Наскільки вдалий заголовок статті?

(учні працюють над статтею в чернетках, наприкінці уроку один-два учні зачитують свою статтю, після чого інший учень дає стислу характеристику прочитаного),

(учитель дає завдання учням дописати статтю вдома).

V. Підбиття підсумків уроку

—Які існують основні жанри публіцистичного стилю?

—Що таке стаття в газету, особливості її побудови, суть публіцистичної

статті?

—Якою має бути стаття, щоб її читали із цікавістю?

– Які морально-етичні проблеми порушуються на шпальтах сучасних газет?

Висновки

Незаперечною є істина, що вчитель повинен не лише збагачувати учнів знаннями, а й готувати їх до творчої самостійної праці. Та часто на практиці ми не вміємо перебудувати свою роботу відповідно до вимог удосконалених програм, які спрямовані саме на таку роботу учнів, і особливо старшокласників (в професійно-технічних навчальних закладах I-II курси). Ми продовжуємо вимагати від своїх вихованців повторювати вислухане, переказувати дослівно, підкреслювати і тому подібне. А повсякденною нормою, на мою думку, повинні стати уроки, на яких учень мислить, роздумує, самостійно шукає відповіді на поставлені питання.

Для нинішнього уроку характерна надмірна ускладненість матеріалу, що вивчається. Далеко не на всіх уроках ще панує дух творчості, самостійних пошуків і відкриттів. Нерідко учні нудьгують або механічно виконують величезну кількість видів роботи, які вчитель використовує невмотивовано, заради самого урізноманітнення. Застерігаю свої колег від такого, бо це здатне вбити будь-який інтерес учня до художнього слова.

Цінність уроку літератури вимірюється не лише змістом тієї інформації, яка вивчається учнями, оскільки навчання не зводиться лише до передачі їм знань. Засвоєння нової інформації – важлива, але не єдина функція уроку. Було б помилкою недооцінювати вплив на характер формування знань емоційної сфери, для чого учням необхідно самостійно методом читання сприйняти той чи інший художній твір. Оцінювати урок, а тим більше літератури, треба передусім за тим, який духовний слід залишає він у свідомості учнів, чи зумів він забезпечити їх розвиток як творчо мислячих особистостей.

Безпосередня практика викладання мови та літератури значно випереджає методичну теорію. Приходять в життя нові організаційні форми уроків, нові підходи до осмислення мовознавчих та літературних явищ. Немало нових форм уроків ще не мають своїх назв. Але це не означає, що такі уроки не можуть мати право на існування, якщо вони сприяють активізації мислення, вносять елементи новизни і різноманітності в навчальний процес, орієнтують на всебічний розвиток особистості.

На сучасному етапі формування освіти, коли вся увага направлена на необхідність збереження унікальної неповторності кожного учня, створення умов для його розвитку з метою адаптації до нових умов життя, пропонує вчителям-словесникам спрямувати свою педагогічну діяльність на формування учнів вміння самостійно набувати знання і застосовувати їх не тільки на уроках, але й у різноманітних життєвих ситуаціях. Можливості для цього є на кожному без винятку уроці. Підготувати учнів до повноцінного активного життя – одне з основних завдань вчителя, який би предмет він не викладав. Тому кожен урок повинен бути спрямований на те, що учні – це особистості, здатні самостійно мислити і діяти.

Список використаних джерел

1. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття). – К: Райдуга, 1994.
2. Беляєв О.М., Симоненкова Л.М., Скуратівський Л.В., Шелехова Г.Т. Навчання української мови в 10-11 класах: Посібник для вчителя. – Київ: Освіта, 1998.
3. Вихованець І.Р. Таїна слова. – Київ: Рад. шк., 1990.
4. Волошина Н.Й. Уроки позакласного читання. – Київ: Грамота, 2000.
5. Даценко О.О. Урок на замовлення. – Київ: Веселка, 1993.
6. Дига Н. Роль інтегрованих зв’язків у вивченні української літератури в школі // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 5.
7. Златів Л.М., Тимочків М.М. Уроки рідної мови. Книга для вчителя. – Тернопіль: Богдан, 2000.
8. Кислий Ф. Нові імена в програмі з української літератури. – Київ: Освіта, 1993.
9. Копиняк З.Т., Булачик А.П. Українська мова: Навчально-методичний посібник. Завдання з розвитку зв’язного мовлення – Тернопіль: Астон, 2002.
10. Кучеренко Є.М. Проблеми сучасного уроку. – Київ: Грамота, 1999.
11. Литвин І.В. Українська мова. Тести, вправи, творчі завдання. Навч. посібник. – Київ: А.С.К., 2002
12. Мацько Л.І. Риторика: предмет, основні поняття, розділи // Диво слово. – 2001. – № 12.
13. Найдорожчий скарб: Слово про рідну мову. Поезії, вислови / Упоряд. Луцук В.І. – Київ: Рад. письменник, 1990.
14. Николин М.М. Співавтор уроку – учень // Дивослово. – 1996. – № 12.
15. Освітні технології // За редакцією О.М.Пехоти. – Київ: А.С.К., 2004.
16. Падалка О.С. Виховні технології. – К: Українська енциклопедія, 1995.
17. Паламарчук В.І. Розвиток пізнавальної самостійності учнів // Дивослово. – 1998. – № 5.
18. Пістун Н.Ф. Форми співробітництва вчителя й учнів // УМЛШ–1990.– №11.
19. Скрипник Л. Кожен учень – творча особистість // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах – 2006. – № 3.
20. Тараненко Ю.В. До проблеми літературної освіти учнів. – Київ: Освіта, 1993.
21. Усе до школи. Українська література. 11 клас. Випуск 1. М. Хвильовий – 2003.
22. Усе до школи. Українська література. 11 клас. Випуск 2. Улас Самчук – 2003.
23. Харчук Р.Б. Виховання почуттів. – Київ: Генеза, 2001.

Зміст

Вступ	
Переорієнтація освіти і системи виховання на формування у людей інноваційного типу мислення.....	3
I. Самостійна робота учнів – засіб розвитку пізнавальної активності і творчого мислення.....	5
II. Навчання самостійності – одна з форм виховання і становлення особистості учня.....	10
III. Прийоми активізації самостійної пізнавальної діяльності учнів.....	13
IV. Навчально-методичні матеріали	
1. <i>Уроки позакласного читання в режимі нестандартних форм самостійної роботи учнів.....</i>	16
2. <i>Нові підходи до вивчення особи письменника.....</i>	21
3. <i>Оглядове вивчення великих прозових творів на спарених уроках.....</i>	29
4. <i>Форми самостійної роботи учнів на уроках розвитку зв'язного мовлення (українська мова).....</i>	42
Висновки.....	53
Список використаних джерел.....	54